

שדרוג מעמדה ומיתוגה של תל אביב כעיר עולם: כיצד יישמר מעמדה כעוגן במרחב הגלובאלי וכקדקוד מוליך ב'רשת הערים' הלאומית? ברוך קיפניס

פתח דבר

תל אביב זוהתה לראשונה כ'עיר עולם' במסגרת סקר שערכה קבוצת Yankee¹ בו דורגו 25 ערים 'בעלות היצע תקשורתי תחרותי בגלעין הגאו-כלכלי של העולם'.² בסקר תפסה תל אביב מקום 20 מבין 25 ערים (Finnie 1998; Graham 1999).³ תחנה נוספת הייתה במאמר של ביברסטוק ואח' (Beaverstock et al. 1999), שכלל את תל אביב על בסיס מאמריהם של גרהם ופיני בין 78 הערים שתוארו ב-15 מחקרים שונים כ'ערי עולם'. ביברסטוק ואח' הגדירו גם רשימת ערי עולם שדורגו על פי עוצמת הנוכחות בעיר של ארבעה תפקודים של סקטור השירותים היצרניים (Advance Producer Services APS-) הפועלים במשק הגלובאלי. הענפים שנקבעו היו חשבונאות, פרסום, בנקאות ומשפט, וכסף כניסה לנוכחות נקבע קיומן של שתי פירמות באחד או יותר מענפים אלה. המדרג שהוצע על ידי ביברסטוק ואח' היה בן שלוש עוצמות נוכחות: אלפא, בטא וגמא.⁴ על אלה נוספה דרגה רביעית, Minor, ונכללו בה הערים שיש בהן עדות חזקה להתפתחות 'עיר עולם'. תל אביב ממוקמת בקבוצה הראשונה (מתוך שלוש) של ערים שקיימת עדות חזקה להתהוותן כעיר עולם⁵ וזאת בזכות נוכחות מעל לסף

1 חברה בריטית העוסקת בייעוץ תקשורתי.

2 תל אביב הוזכרה לראשונה כ'עיר עולם' על ידי קלרמן (Kellerman 1993).

3 בעת ההיא עורכי סדרת ערי עולם בהוצאת Willy, הפרופסורים Peter Taylor ו-Paul Knox, פנו למחבר מאמר זה בהצעה לחבר כרך על תל אביב. ההצעה נגנזה על ידי הוצאת Willy שקבעה כי רק ערים בנות מיליון תושבים לפחות תכללנה בסדרה. תל אביב לא עמדה במבחן זה.

4 המדרג נקבע כתשתית למחקר על פי הגישה הרשתית שתואר בהמשך (Beaverstock et al. 2002; Taylor et al. 2000).

5 בין הערים השייכות לקבוצה זו נמנות בין היתר קלן, אוסלו, דטרויט, רוטרדם, סיאטל וונקובר.

בענפי חשבונאות ופרסום. בזכות דרוג זה תוארה תל אביב על ידי קיפניס (Kipnis 2001) כ"עיר עולם בהתהוות" השוכנת בקצה דרך ללא מוצא למשק הגלובלי. מאז השתפר בהדרגה מעמדה של תל אביב במדרג ערי העולם והיא נמנית מאז 2008 על 'ערי העולם' בדרג בטה + (Di Serio 2008; vanPoll 2013).⁷

לרגל חגיגות המאה לייסוד תל אביב הושקה⁸ אסופת המאמרים **תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם**, בה הוצגו הישגי תל אביב כ'עיר עולם' בת מאה (קיפניס 2009ב). 'עיר העולם' תל אביב היא עיר השולטת על מכלול החיים של החברה, התרבות והמשק הישראלי, והיא קדקוד המדינה שלה 'ראש ענק ללא גוף (או עם גוף מצטמק)'. לאחר 'חגיגות המאה' הסבה עיריית תל אביב את צוות 'מנהלת חגיגות המאה' ל'מנהלת תל אביב-יפו – עיר גלובלית', זאת בכוונה למתג את תל אביב-יפו כ'עיר גלובלית'.

גם אם נכון להעריך את הישגה של תל אביב רבתי שזכתה למעמד 'עיר העולם' של ישראל ולהחמיא להצלחתה, אי אפשר להימלט מהחובה להציג, לצד ההצלחה, את 'מחיר הצל' של ההצלחה הבא לביטוי בדילול הפריפריה הלאומית לטובת הליבה. את 'מחיר הצל' משלמת ותמשיך לשלם החברה הישראלית כולה. בשיח על 'מחיר הצל' יש להציג בחריפות את אוזלת היד של המערכות הפוליטיות והתכנוניות שנטשו את המדיניות הלאומית שהוכתבה ב'צו גיאופוליטי' והובילו למציאות של מדינה עם 'ראש ענק ללא גוף'.⁹ בפרק הסיום של מאמר זה נשוב לדרך בנושא ונביא הצעה (אחת מני רבות) לתיקון ההווה של מדינה עם 'ראש ענק וגוף מתדלדל'. המאמר עוסק בנושאים הבאים:

1. התפתחות ההמשגה של תופעת 'עיר העולם' לאורך זמן.

- 6 לגרסה עברית מורחבת ראו קיפניס 2007.
- 7 די סריו (Di Serio 2008) קבע את המדרג על פי מדד הקישוריות בין מאה חברות בענפי השירותים היצרניים ובהם חשבונאות, פרסום, בנקאות ומשפט שפעלו ב-316 ערים. המדד היחסי שקבע די סריו עבור 123 ערים היה חמישית מהמדד של לונדון. תל אביב ממוקמת במדד במקום החמישים. ב-2010 עודכנה הגדרת הערים לפי השתייכותן לקבוצות (Taylor et al. 2010). ההגדרה ורשימת הערים לפי השתייכותן לקבוצה בשנים 2000, 2004, 2008, 2010 ו-2012 מוצבות באתר GaWC תחת הכותרת *The World According to GaWC*.
- 8 ההוצאה לאור של אסופת המאמרים מומנה בחלקה על ידי עיריית תל אביב-יפו והושקה ערב פתיחת חגיגות המאה באירוע בהשתתפות ראש העיר מר רון חולדאי.
- 9 אם ישראל אכן מאמינה בפתרון שתי המדינות חובה עליה להגדיר את המרחב הגיאוגרפי שברצונה להקיף בפתרון זה, מרחב שיכלול את תחומי ישראל בתחום הקו הירוק בתוספת גושי ההתיישבות שיש סיכוי סביר שיצורפו למדינת ישראל.

2. תיאור תהליך התפתחותה של תל אביב רבתי¹⁰ ל'עיר עולם' ושדרוג מעמדה ל'עיר עולם' בדרג בטה +.
3. שליטתה של תל אביב במערכות הכלכלה, החברה והתרבות של ישראל והשלכותיה (הדגמה בתפקודים נבחרים).
4. המאמצים למיתוגה של תל אביב כ'עיר גלובלית' בעלת 'נכסים' גלובליים.
5. הזנחת המרחב הלאומי (ישראל בתחומי הקו הירוק + תיקונים) שהוליכה למציאות של ליבה צומחת ופריפריה צונחת.
6. כיצד יישמר מעמדה של תל אביב כ'עיר עולם', כעוגן עיקרי של ישראל במרחב הגלובאלי וכקדקוד ראשי ב'רשת הערים' הלאומית? הדיון יציג את פתרון 'רשת הערים': פיתוח חיפה כ'עוגן משני' לעיר העולם תל אביב.

הופעתה והתפתחות המשגתה של תופעת 'עיר העולם'

המושג 'עיר עולם' (עיר גלובלית) הוצג לראשונה על ידי פטריק גדס (Geddes 1915) שתיאר את לונדון, פריז, ברלין ווינה של ראשית המאה ה-20 כמוקדי הפעילות העסקית בעולם. תרומה חשובה נוספת למיצוב המושג היו ספריו של פיטר הול (Hall 1984; 1977; 1966), שתיאר ערים בולטות במחצית המאה ה-20 כערים המחזיקות בעוצמה הפוליטית, המסחרית, הפיננסית, התרבותית והטכנולוגית, והמתפקדות כמרכז העסקים של העולם.

המשגתה של תופעת 'עיר העולם' במינוח עכשווי מיוחסת לפרידמן ולולף (Friedmann & Wolff 1982) שראו ב'עיר העולם' מוקד שליטה וקבלת החלטות של המשק הגלובלי ומרכז בו פועלים נתוני השירותים היצרניים המתקדמים המוגדרים כתפקודי הסקטורים 'החמישוני' ו'הרביעוני'.¹¹ בהמשך הציב פרידמן (Friedmann 1986) את ההשערות העיקריות לחקר 'ערי העולם'. לשיטתו, 'ערי העולם' הן יציר המשק הגלובאלי. אבן דרך חשובה בחקר ערי עולם על פי סדר היום המחקרי שהציע פרידמן היה מחקרה של סאסן שהציג את התפקוד הגלובלי של טוקיו, לונדון וניו

10 היחידה הגיאוגרפית בה עוסק הדיון בתל אביב כ'עיר עולם' היא תל אביב רבתי, מרחב הכולל את העיר תל אביב-יפו ואת שאר מחוז תל אביב. בסוף 2012 מנתה אוכלוסיית העיר תל אביב-יפו 415 אלף נפש, ואוכלוסיית מחוז תל אביב הייתה 1,318 אלף נפש (ללא תל אביב – 903 אלף נפש) ואוכלוסיית מטרופולין תל אביב בגבולות המוכרים (מחוזות תל אביב ומרכז ואזור טבעי אשדוד) מונה 3,464 אלף נפש. במרחב האמור להסתפח למטרופולין כדי להכיל את המרחב 'מזכרון לאשקלון' (ראו בהמשך) 3,800 אלף תושבים.

11 הסקטור ה'חמישוני' עוסק בשליטה ובקבלת החלטות. המועסקים בסקטור זה מאיישים בדרך כלל את משרדי האם של הפירמות הרב לאומיות. הסקטור ה'רביעוני' עוסק במתן שירותים יצרניים מתקדמים ובהם שירותים משפטיים, שירותי חשבונאות, פרסום, שיווק ותפקודים בענפי ה-FIRE (כספים, ביטוח ונדל"ן).

יורק המוצבות עד היום בראש פירמידת 'ערי העולם'. המחקר פורסם בספרה של סאסן, העיר הגלובלית (Sassen 1991). עשור לאחר הגדרתה של תופעת 'עיר העולם' על ידי פרידמן ווולף הציג פרידמן את הישגי המחקר על ערי עולם שהתנהל על פי הפרדיגמה שהתמקדה בעיר הנדונה כנשוא המחקר,¹² עיר שמעמדה כ'עיר עולם' נקבע לאחר שעמדה בבשורה של בחנים שנקבעו כמאפייני 'עיר עולם' / 'עיר גלובלית'.¹³ בסוף שנות ה-90 קמה באוניברסיטת לאפבורו (Loughborough) הסמוכה ללונדון קבוצת ה-GaWC (Global and World Cities) שהציעה פרדיגמת מחקר חדשה על תופעת 'ערי העולם' והגלובליזציה. 'עיר העולם' על פי פרדיגמה זו היא ישות מרחבית השייכת למערכת רשתית 'מטה-גיאוגרפית' כשהחוליה המשייכת את 'עיר העולם' לרשת היא ענפי השירותים היצרניים והפיננסיים המתקדמים (Beaverstock et al. 2000).¹⁴ הקבוצה וביטאונה האלקטרוני הם אכסניה לחוקרים מהעולם העוסקים בחקר 'ערי העולם' וה'גלובליזציה'.¹⁵

במחקר באמצעות גישה מטה-גיאוגרפית רשתית אפשר להרחיב את מושג 'עיר העולם' ולהכיל בו מערכות מרחביות ומושגיות נוספות. המערכות העיקריות הן:

1. 'ערי חדרה' (Gateway Cities): ערים שדרכן חודר המשק הגלובאלי לאזורים חדשים ובהם מדינות מתפתחות (Short et al. 2000). 'ערי החדירה' ממלאות תפקיד של 'סוכני שינוי' אנושיים ולא אנושיים וככאלה הן 'מתג' להנעת תהליכי הפיתוח והשינוי באזוריהן (Smith 2003a; 2003b).
2. 'מטרופולין רב מוקדי' ו'עיר ענק אזורית' שהוצגו על ידי הול ופיין (Hall & Pain, 2006).
3. 'עיר רבת עוגנים' (City Dyads) – ערים המשלימות זו את זו (Taylor et al. 2010; Stanley 2003; Ducret 2013).

הפרדיגמה המטה-גיאוגרפית אפשרה להוסיף גם מערכות רשתיות נוספות. טיילור, לדוגמה, הוסיף למסגרת הרשתית של השירותים היצרניים הקושרים את 'ערי העולם' גם מערכות שליטה חברתית, פוליטית, תרבותית וכלכלית שכל אחת מהן יכולה לייצר מדרג היררכי משל עצמה. המדרג נקבע על פי הערך המוקדי של העיר המשקף

12 הסיכום הוצג בהרצאתו שפתחה את כנס קבוצת העבודה של IGU על ערי עולם שנערך בווינגטון הבירה בקיץ 1993. הכנס היווה אז נקודת שיא במחקר ערי עולם על פי הפרדיגמה המאפיינת עיר עולם לפי תפקודיה. הרצאתו של פרידמן הופיעה בקובץ שפורסם לאחר הכנס (Friedmann 1995).

13 ראו Kipnis 1996, שגרסתו הראשונה הוצגה בכנס IGU הנ"ל.

14 ענפים אלה השייכים לסקטור ה'רביעוני' מכונים בספרות APS, קיצור של Advanced Producer Services.

15 מאז ייסודה ועד אפריל 2015 רושתו לקבוצת GaWC 255 חוקרים שעסקו ב-57 ערים ופורסמו באתרה 440 מאמרים (Bulletins). <http://www.lboro.ac.uk/gawc>.

את מכלול 'סוכני הרשת' של מערכת השליטה המצויים בעיר ואת רמת הקישוריות (Connectivity) של העיר המחברת אותה לערים אחרות. המחקר על תל אביב כ'עיר עולם' החל במסגרת 'הפרדיגמה המטה-גיאוגרפית הרשתית' והוא פרץ לאחור שישראל הייתה כבר עמוק בתוך העידן הפוסט תעשייתי שהחל בסוף ה-80 וראשית שנות ה-90, וכתוצאה מחיבורה למשק הגלובאלי (קיפניס 2009א). המשק הגלובאלי הפוסט תעשייתי מתואר בספרו של פיטר דיקן, מעתק גלובאלי (Dicken 2011).¹⁶ העידן הפוסט תעשייתי המחובר למשק הגלובאלי מתייחד בין היתר בהפעלת מערכות היצור, השיווק והשירותים על פי שיטת 'ההתמחות הגמישה',¹⁷ כשההישענות על ענפי שירותים יצרניים מאפשרת שילוב בין מערכות ייצור מורכבות ועתירות ידע; זרימה 'מצטלבת' של השקעות זרות ישירות (Foreign Direct Investments – FDI); ומתן ערך גבוה לפנאי ולניצולו המושכל. יחד עם זאת החברה הפוסט תעשייתית היא חברה מרובת שסעים; חברה שנטרלה את האליטות הוותיקות, יצרה אליטות חדשות¹⁸ וצמצמה את מעורבות הממשלה במשק הלאומי ובחיי הפרט (Gappert 1989). רוב הממשלות נוטות להפריט את שירותיהן ולצמצם את המדיניות החברתית. הן מותירות בידיהן לרוב את האחריות על הסדרת תפעולן של המשק ואת פיתוח התשתיות, ורואות עצמן מחויבות להתערב במתרחש במצבי משבר (שחר 1994). דיקן תיאר את המשק הגלובאלי כנשלט על ידי שלושה 'שוקי ענק' – צפון אמריקה, מערב אירופה והאגן הפאסיפי הדרום מזרחי.¹⁹ משק זה מייצר, בעיקר על ידי חברות רב לאומיות, כ-80% מהייצור העולמי ודרכו עוברת כמחצית מהסחר העולמי ומההשקעות הזרות הישירות המניעות את המשק הגלובאלי (Dicken 2011).

מיצובה של תל אביב כעיר עולם

ראשית הדרך – מפרבר גנים יפואי לעיר

התשתית להתפתחות תל אביב כעיר עולם נטועה ביפו, שכבר במאה ה-19 הייתה עיר רב תרבותית וקוסמופוליטית במונחי סגנון חיים, טיפוס בנייה ועושר בתפקודי תרבות כתיאטרון, תזמורות, עיתונות, הוצאה לאור וכדומה (קרק 1984; Kellerman 1993).

16 המהדורה הראשונה יצאה לאור ב-1986. לדיון במאפייני הגלובליזציה והחברה הפוסט תעשייתית ראו קיפניס 2014.

17 לדיון ממצה על 'ההתמחות הגמישה' ועל המעבר מהשיטה ה'פורדיסטית' לשיטה ה'גמישה' ראו Kipnis 1989, כולל מובאות ממחקרים על הנושא.

18 את מקום האליטות הוותיקות תפסו אליטות חדשות ובהן האליטה הקפיטליסטית הבינלאומית (Sklair 1991; 2000; 2005) – עשירי העולם (The Global Super Rich); (Beaverstock 2002); (Kipnis 2006a).

19 במוקד שוקי הענק עומדות 'ערי עולם' שהחשובות בהן, אחת לכל שוק, הן לונדון, ניו יורק וטוקיו.

תפקיד מרכזי היה לנמל יפו, יעד העגינה של גלי העלייה. הרבה מהעולים נשארו בעיר וערב מלחמת העולם הראשונה היוו יהודי יפו כשליש מתושבי העיר. בסוף המאה ה-19 החלו יהודים להקים שכונות חדשות, תחילה בתחום השיפוט של יפו.²⁰ אחוזת בית שייסודה ב-1909 מציין את ראשית תל אביב הייתה השכונה הראשונה מחוץ לתחום השיפוט של יפו.²¹ אירועי הדמים בשנת 1921 הביאו לניתוק תל אביב מיפו, ותל אביב הייתה לישות עירונית עצמאית. היא זכתה למעמד מוניציפלי של עיר ב-1934. ב-1950 אוחדו יפו ותל אביב לעיר אחת – תל אביב-יפו.

כבר מימיה הראשונים הייתה תל אביב המרכז העסקי, הכלכלי, החברתי והתרבותי של היישוב היהודי בארץ ושאפה למצב את מעמדה גם כעיר בינלאומית. כביטוי לכך הפעילה תל אביב בשנות העשרים את יריד המזרח כיריד בינלאומי וקימה את מפעל המכביה כאולימפיאדה יהודית.²² מאז הקמת המדינה הואץ קצב התפתחות העיר כמרכז העירוני הראשי בארץ (גונן 2009). מסוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים תל אביב היא עיר 'פוסט תעשייתית' מודרנית המתפקדת, במתכונת של תל אביב רבתי, כעוגן הישראלי למשק הגלובלי וכמוקד השולט על המשק, החברה והתרבות בישראל. ככזו נתפסת תל אביב כישות מרחבית של "ראש ענק למרחב לאומי מתדלדל" (קיפניס 2009א; 2009 ב; Kipnis 2005).²³

אבני דרך בשדרוג מעמדה של תל אביב כ'עיר עולם'

מאז שהוכרה כחברה במעמד זוטרי בדרוג של ביברסטוק ואח' (Beaverstock et al. 1999) וסומנה כ'עיר עולם בהתהוות' במערכת הגלובלית הרשתית (Kipnis 2001), שיפרה תל אביב את מעמדה בקהילת 'ערי העולם' במהלך העשור הראשון של המאה ה-21 והיא נמנית היום על קבוצת 'ערי העולם' בדרג בטה+.²⁴ 'ערי העולם' בדרג בטה+ הן ערים המקיימות קשר אינסטרומנטלי בין אזורן ו/או מדינתן לבין הכלכלה

20 השכונות הראשונות היו נווה צדק ונווה שלום, שהוקמו בתחום השיפוט של יפו.

21 היוזמה קמה באגודת בניין ערים (שהוקמה ב-1906) במטרה לתכנן ולהקים שכונה חדשה ואיכותית – עיר גנים – מחוץ לתחומי יפו. עקיבא אריה וייס, מראשי הקבוצה, קבע עוד שבזמן מן הזמנים תהא השכונה החדשה לעיר תל אביב וכי ברבות הימים תהיה גם ל"ניו יורק הארצישראלית".

22 בתחילה התקיים יריד המזרח אחת לשנתיים. הוצגו בו סחורות וחדושים טכנולוגיים ממקומות שונים בעולם. יריד 1934 התקיים במתחמו הקבוע – בקצה רחוב דיזנגוף ליד הירקון. בשנה זו השתפו ביריד 32 מדינות, נערכו בו פעולות תרבות מגוונות וביקרו בו כ-600,000 איש. בכניסה לשטח היריד הוצב פסל הגמל המעופף, שסימל את החזון – אין דבר שהוא בגדר הבלתי אפשרי. המכבייה הראשונה והשנייה נערכו ב-1932 וב-1935 באצטדיון שנבנה בשטח יריד המזרח. המכבייה השלישית נערכה באצטדיון רמת גן.

23 מציאות מרחבית זו מכונה על ידי סופר וביסטרובר (2006) "מדינת תל אביב".

24 ההגדרה מופיעה באתר GaWC תחת הכותרת *The world according to GaWC*. האתר מציג את מעמד ערי העולם בשנים נבחרות בין 2000-2012.

העולמית. על פי רשימות שפורסמו על ידי GaWC טיפסה תל אביב ממעמד 'עיר עולם בהתהוות' בסוף המאה ה-20 למעמד 'עיר עולם' בדרג גמה בשנת 2000; לעיר עולם בדרג גמה + בשנת 2004; ולעיר במעמד בטה + ב-2008. מאז שומרת תל אביב על מעמדה. על פי נוסח הגדרת 'עיר עולם' בדרג אלפא,²⁵ קרוב לוודאי שתל אביב תישאר במעמד בטה + תוך החלפת מקומות עם ערים אחרות המשתייכות לדרג זה או ערים שתצטרפנה אליו במהלך השנים.

המעקב אחר תהליך התקדמותה של תל אביב בדרג ערי העולם אפשרי בעזרת ארבעה מחקרים. הראשון פיתח את 'מדד הקישוריות' (Taylor & Walker 2004), לפיו תל אביב נמנית, אם כי כחברה צנועה, עם קבוצת הערים המקיימות ביניהן עוצמת קישוריות המאפשרת להן לקיים עסקים במשק הגלובלי. המחקר השני קבע כי בזכות הריכוז של פעילות עתירת ידע ושל האליטות בתל אביב יש ניצנים המעידים על התקדמותה למעמד 'עיר עולם' במתכונת מלאה (Kipnis 2005). המחקר השלישי (Sassen 2009) דרג 75 ערים כ'ערים גלובליות' עיקריות ומשניות בעזרת 'מדד מוקדי הסחר העולמי' של MasterCard Worldwide לשנת 2008. תל אביב ממוקמת ברשימת 75 הערים במקום ה-45, ומדדה המשוקלל הוא 46.50.²⁶ שלושת המדדים הבולטים (מתוך שבעה) שהקנו לתל אביב את מעמדה הם היציבות הכלכלית (81.9), קיומה של מסגרת פוליטית רגולטורית (66.3) והקלות לביצוע עסקים (62.3). המחקר הרביעי הוא סקר ה'אוושה' (Buzz) הגלובלית שנערך בין אוקטובר 2009 לאוגוסט 2010. בסקר שנערך על ידי קבוצת חוקרי ה-GaWC נוטרו אתרי אינטרנט של 64 'ערי עולם' שנקבעו ככאלה על פי מדד הקישוריות. הנחת המוצא הייתה שה'אוושה' המראה היכן מתרחשת הגלובליות, מאפשרת לזהות ולתאר את קשת הקשרים החברתיים, הכלכליים, הפוליטיים והתרבותיים בין הערים החשובות השייכות לרשת הגלובלית, בהן תל אביב. תוצאה גבוהה הצביעה על כך שהעיר נמצאת במוקד הפעילות הגלובלית; ניקוד נמוך של ה'אוושה' העיד על כך שהעיר, גם אם היא שייכת לרשת הגלובלית, מעמדה כמוקד גלובלי קטן. בדיווח החודשי על עוצמת ה'אוושה' שפורסם במהלך שנת המחקר זכתה תל אביב, תוך שאנו מביאים בחשבון את מגבלותיה שיפורטו בהמשך, למיקום יציב בין 58-60 הערים הראשונות. עם זאת, תל אביב שיפרה באופן משמעותי את עוצמת ה'אוושה' במהלך המחקר (GaWC 2009; Mould 2011).

25 מעמד 'ערי עולם' בדרג אלפא (לרמותיו + ו- +) רחוק מהישג ידה של תל אביב. משתייכות למעמד זה 'ערים חשובות מאד המקשרות בין אזורים / מדינתן החשובה / עיקרית לבין הכלכלה הגלובלית'.

26 מדד MasterCard Worldwide נקבע על בסיס שבעה מדדים כלכליים, כשהמדד המשוקלל הגבוה ביותר היה של לונדון – 79.17, והנמוך ביותר היה של קרקאס – 26.11.

להצלחותיה של תל אביב במיצוב מעמדה כ'עיר עולם' ניצבים מכשולים אובייקטיביים וסובייקטיביים. העיקרי הוא גודל האוכלוסייה שאינו מאפשר קיומם של 'ספי כניסה' הנדרשים לרוב התפקודים שבליבת ההגדרה של 'עיר עולם'.²⁷ בין תפקודי הליבה בולט הפער הקיים בין שליטתה של תל אביב בענפי החשבונאות ובמידה פחותה בענפי הפרסום, בזכותם הצליחה לשרדג את מעמדה במדרג 'ערי העולם', לבין החולשה בענפי המשפט, הניהול העסקי והפיננסים.²⁸ סיבה נוספת היא שתל אביב (ובעצם ישראל כולה) לא עומדת בסף הכניסה לתפקודים הזקוקים לתשתית העושה אותם לצומת (Hub) גלובלית עליה יכולות להישען תשתיות התקשורת, הספנות והתעופה. דיקן (Dicken 2011, איורים 13.13, 13.14) מציג את המוקדיים הגלובליים של ספנות המכולות ושל הטסת מטענים. המפות מצויות בהלימה עם דרודר ואח' (Derudder et al. 2007) על התעופה ועם דוקרואה (Ducruet 2013) ו־ורבסטל וסלע (Verbestal & Sela 2009) על הספנות. דרודר ואח' מציינים את הקשר האווירי של תל אביב למערכת הגלובלית בזכות קשר התעופה שבין תל אביב (נמל התעופה בן גוריון) לנמלי האוויר של ניו יורק. ממחקרי תשתית התקשורת ובהם מחקריהם של מולד (Mould 2014), הלברט ורתרפורד (Helbert & Rutherford 2010) ורתרפורד ואח' (Rutherford et al. 2005) תל אביב מודרת משום שאלה מתמקדים באזורם הגיאוגרפי.²⁹ סיבה אחרת להדרת תל אביב מרשימת 'ערי עולם' נעוצה גם בכך שרוב המדרגים מראים רק את 10–25 הערים שבראש הרשימה, שעה שתל אביב ממקמת לרוב במקומות שבין 40–50. כך גם במחקרים המטפלים רק במערכת הגלובלית שבאזורם, לדוגמה אירופה המערבית, צפון אמריקה, דרום אמריקה ואוסטרליה.³⁰

27 הענפים הבולטים בעזרתם נקבע מדרג ערי העולם הם ענפי 'השירותים היצרניים המתקדמים' (APS) ובהם חשבונאות, כספים, פרסום, משפט ושירותי ניהול. בסקטור השירותים המשפטיים הדגש הוא על השירותים הפועלים במערכת הגלובלית.

28 אנו מניחים כי לסקטור הפיננסי המתמקד בתל אביב יש קישורים חזקים למוקדים בהם מצויה אוכלוסייה יהודית גדולה שאינם נמצאים בהכרח בקדקוד פירמידת 'ערי עולם' המתמחות בשירותים פיננסיים. באשר לשירותים המשפטיים נציין כי למרות שאלה נוטים להיות 'מקומיים', רוב המשרדים הגדולים מציעים לקהילה העסקית שירותים משפטיים לסיוע בתפעול העסקי שלהם במשק הגלובלי.

29 חשוב להזכיר כי תל אביב צוינה במחקר חברת Yankee שדרג 25 ערים כעיר בעלת היצע תקשורתית תחרותי בגלעין הגאו־כלכלי של העולם'.

30 לא פחות מצערת היא העובדה שבימים אלה ישראל מודרת מהמחקר האקדמי הגלובלי מסיבות פוליטיות.

תמורות במבנה הפיזי והתפקודי – מרכזי פעילות מתמחים

המערך המרחבי של העיר תל אביב ושל אזורי הבורסה ברמת גן ומרכז גבעתיים הידוע ('גבעתיים סיטי')³¹ הגובלים בה, יחד עם מרחב תל אביב רבתי, מציג בתפרוסתו ובהתנשאותו את השינויים שעברו על האזור בתהליך שעשה את תל אביב ל'עיר עולם'. האלמנט הבולט בנוף הוא התנשאות קו הרקיע של תל אביב רבתי, הכולל עשרות מגדלי משרדים חדשים,³² מושבם של ספקי שירותים יצרניים ושל מעבדות חברות הזנק (היי טק). מתחמי המגדלים החשוכים הם אזור הבורסה ברמת גן, מתחם 'בסר' שבבני ברק ורמת גן, ומגדלי גבעתיים. מתחם עתידי מיוחד הוא 'תל אביב 2000' (עדיין על הנייר) שתוכנן על ידי מנספלד וקהת (2009). גורם אחר הבולט במערך המרחבי הוא אזורי התעסוקה המתקדמים המתמחים ב'תעשייה עילית' עתירת ידע ובהם הרצליה פיתוח, קריית עתידים שבצפון תל אביב, רעננה צפון וכפר סבא – ואזור התעסוקה המתקדם המשותף לרחובות ולנס ציונה.³³ חשיבות מיוחדת יש גם למוקדי התחבורה, ה-Hubs הלאומיים, ולסביבתם הכוללת מתחמי תעשייה ומתקני תפעול לוגיסטי ותשתית, דוגמת נמל התעופה בן גוריון שעבר מתיחת פנים רצינית בעשור האחרון, ונמל אשדוד, ה'כפיל' של נמל חיפה,³⁴ המתפקד כנמל הים של מטרופולין תל אביב. נמלי האוויר והים מצויים אמנם מחוץ (אך בסמוך) למרחב תל אביב רבתי אך פעילותם משרתת את מיצוב מעמדה של תל אביב כ'עיר עולם' ואת חיבורה לשוק הגלובלי. מרחב תל אביב רבתי והאזורים הסמוכים לו ידוע גם כמרכז ארצי של מרכזי רפואה גדולים ומתמחים ושל מוסדות להשכלה גבוהה ולמחקר שהוקמו ומתופעלים על ידי המגזר הציבורי והמגזר הפרטי.

לצד התמורות שבמעטפת העיר תל אביב, השינויים בתל אביב עצמה באו לכיטוי בהתהוות מוקדי פעילות עסקית וכן פעילויות תרבות, תיירות, נופש וספורט מתמחות. חלקם מוקדים חדשים בני עשור או שניים וחלקם מוקדים היסטוריים שעברו – או עוברים גם היום – שינוי מרחבי ותפקודי. השינוי המרחבי המשמעותי ביותר חל במרחב העסקי ובעיקר במבנה המע"ר (מרכז עסקים ראשי) שמוקדו ההיסטורי שוכן עד היום ב'אחוזת בית' ומתפקד עד עצם היום הזה בעיקר כמרכז הפיננסי של ישראל

31 באזור המפגש בין אלה לבין תל אביב מתוכנן לקום פרויקט 'תל אביב 2000', שהוא התשובה התל אביבית לתחרות על מיקום הפעילות המע"רית.

32 המגדל הראשון הוא מגדל שלום מאיר (קליין וקרק 2009). תנופה משמעותית לשינוי קו הרקיע החלה בשנות התשעים (קיפניס 2009א).

33 שני האחרונים במחוז המרכז ובשולי 'תל אביב רבתי'.
34 נמל אשדוד כ'נמל הדרום' מתמודד מול נמל חיפה, 'נמל המפרץ', על הבכורה הנמלית של ישראל.

(סדן ולובנטל 2002).³⁵ הרחבת המע"ר ההיסטורי החלה כבר בסוף שנות השישים (שחר 1968) ובשנות התשעים ניתן היה להבחין בהתהוות מע"ר מטרופוליני בעל שלושה גלעינים המשרת את סביבתו, תל אביב רבתי, אך משרת גם כגלעין הקשיחה של הליבה הכלכלית של ישראל. שני הגלעינים שנוספו למע"ר ההיסטורי הפעיל הם רחוב שאול המלך וציר איילון הכולל את מתחם הבורסה. ציר איילון מתמחה בעיקר בשירותים עסקיים ובמעבדות חברות הזנק. הגלעין השני שנוסף הוא ה'סיטי' של תל אביב השוכן לחוף הים ומשרת משרדי ארגונים, מוסדות ומשרדי אם של חברות תעשייתיות (גרייצר 1991; Kipnis 1998).³⁶

בה בעת התהוו בתל אביב רבתי גם מרכזים רב תפקודיים של פעילות תרבות, פנאי, אירוח וספורט ואירועים שפעלו כמוקדי 'חד פעילות' עוד בטרם הייתה תל אביב ל'עיר עולם'. המניע לשינוי תפיסתי של מרכז תרבות מחד תפקודי לרב תפקודי ביחס לאופיו ולתפעולו היה הקמת מרכז גולדה לאמנויות ברחוב שאול המלך בשנת 1994. מרכז גולדה ובו בית האופרה והתיאטרון הקאמרי שולב במרקם קודם, מרקם שפעל כמוקד המאכלס תפקודים יחידניים וכלל את מוזיאון תל אביב לאמנות וספריית בית אריאלה, ולצדם מכלול בתי המשפט. מרכז גולדה שעוצב ופועל כמרכז רב תכליתי בסגנון פוסט מודרני הכיל את המתחם הישן והמתחם החדש, מתחמים הפועלים סביב השעון, ולצדם משרדים ומגורים יוקרתיים. המהפך שהיה במרכז גולדה השפיע גם על זה שהתרחש במרכז הבימה שאכלס את בית הבימה (1945), היכל התרבות (1957) ובית הלנה רובינשטיין לאמנות בת זמננו (1959). מרכז זה תפקד כאשכול תפקודים יחידניים שכל אחד ממרכיביו עוצב בסגנון מודרני, הציע פעילות תרבותית משלו ופעל על פי לוח זמנים הייחודי לו. התכנון מחדש של מכלול בית הבימה – היכל התרבות הלנה רובינשטיין ובתי הקפה שבמתחם ובסביבתו – עשה גם אותו למתחם פוסט מודרני הפועל סביב השעון. גם מרכז זה עטוף במגורים יוקרתיים ובמשרדים. מרכזי תרבות רב תכליתיים נוספים הם מרכז סוזן דלל שבפאתי שכונת נווה צדק, מתחם יפו העתיקה ומתחם הרכבת. שלושתם עברו מתיחת פנים המשמרת את עברם לשם קליטת תפקודי ההווה. במרכז סוזן דלל שנחנך ב-1989 משולבים המבנים ששרתו בעבר ההיסטורי את בתי הספר של תל אביב הקטנה, שומרו, שופצו והוסבו למרכז לאמנויות המחול של ישראל. לידם שופצו המבנים של שכונות העבר נווה

35 המע"ר ההיסטורי משמש כמושב הנהלות הבנקים למעט הנהלת בנק המזרחי הממוקם בבורסה אך שומר על מגרש במע"ר ההיסטורי, מגרש שייעודו המתארי הוא הנהלת בנק מזרחי.

36 בנייה מואצת של מבני מסחר ומשרדים מתרחשת גם בערי המטרופולין הסמוכות, ובראשן באזור הבורסה שברמת גן ובהרצליה פיתוח. לבד מאלה מתבצעת גם זחילה של תפקודים מע"ריים מתל אביב לעבר מוקדים יישוביים אחרים, בעיקר עקב פערי שומה של ארנונה לעסקים בין תל אביב לבין יישובי מטרופולין הטבעת הפנימית של תל אביב רבתי.

צדק ונווה שלום העוברות תהליך 'האצלה' (ג'נטריפיקציה), מבנים המציעים מגוון מיוחד של מגורי יוקרה, משרדים, גלריות, מוזיאון (מוזיאון נחום גוטמן) ואזורי בילוי. מרכז סוזן דלל פועל כמרכז פוסט מודרני שמתקיימת בו פעילות ברוב שעות היממה. מתחם יפו העתיקה הכולל את נמל יפו פותח החל מראשית שנות השישים על ידי החברה לפיתוח יפו העתיקה. מראשית דרכו הציע המתחם פעילות רב תחומית כבילוי והסעדה, גלריות לאמנות ומגורי אמנים שכללו סטודיו ליצירה ולשיווק מוצרי אמנות. ברבות הימים הוקם לצדו תיאטרון גשר (שעזב למשכן קבוע אחר ביפו). בראשית שנות התשעים הורחב המרכז לעבר נמל יפו שיועד להתפתח כאזור תיירות, נופש וספורט, כשחלק ממחסני הנמל הגדולים (האנגרים) הוסבו לתפקודי מסחר, משרדים (בעיקר לסקטור הרביעוני), תרבות ואמנות. מתחם הרכבת משולב באזור תחנת הרכבת ההיסטורית של יפו ובו גלריות, מתקני הסעדה ואתרי מורשת. מרכז רב תכליתי עתידי, 'תל אביב 2000', נמצא עדיין בגדר רעיון ותכנית ראשונית (מנספולד וקהת 2009). המרכז אמור להיבנות במפגש הגבולות בין תל אביב לרמת גן וגבעתיים, ולהוות משקל נגד למרכזים המתחרים בתל אביב. המתחם סמוך לנתיבי איילון וכולל את תחנת הרכבת 'מרכז' (סבידור). ככזה הוא אמור להיות עוגן מרכזי במע"ר המטרופוליני שישמש כמוקד לפעילות רב תחומית שתיכנס תחת קורת גג אחת ותכלול תחבורה, פעילות עסקית, מגורים, תרבות, בילוי וספורט ושטחים ציבוריים פתוחים.

מתחמים רב תפקודיים נוספים כוללים את ציר המלונות שלאורך החוף. ממוקמים בהם מלונות היוקרה של תל אביב וישראל ולצדם מלונות מהדור הישן שעברו שיפוץ ועונים לצרכי אוכלוסייה רחבה. במלונות משולבים מרכזים לכנסים ולקונגרסים המלווים במוקדי הסעדה, בילוי ושירותים לתייר. במקביל מתפתחים בתל אביב מרכזים אחרים הפרוסים על פני העיר ובהם אזורי הסעדה, חלקם בעלי אופי אתני או התמחות בסוג המטבח. חשובים גם מתקני הספורט ובהם אצטדיוני רמת גן ובלומפילד (ביפו), מתקן נוקיה לכדורסל שביד אליהו הנחשב לבין הגדולים והסוערים באירופה, ומרכז האתלטיקה בהדר יוסף.

היווצרות האזורים המתמחים המשולבים בתהליך הבנייה לגובה (כולל למגורים) מחייבת שילוב מערכות תנועה ותחבורה על מנת להציע לקהל היוממים, המבלים המבקרים, התיירים והדיירים הנמשכים אליהם שירותי נגישות מיטביים. מדובר על אמצעי הסעה אישית כמכונית ואופניים, ואמצעי תחבורה המונית ובה מערכות מסילתיות תחתיות ועיליות. הלחץ על משאבי הקרקע יחייב כבוא העת, וזו לא רחוקה, חשיבה יצירתית גם על הקמת איים מלאכותיים, ניצול זכויות אוויר מעל עורקי התחבורה ופיתוח מוקדי ענק רב תכליתיים חיצוניים.

שליטת תל אביב בכלכלה, בחברה ובתרבות הישראלית

השינויים המבניים בתעסוקה שהתרחשו בישראל ובתל אביב רבתי כתוצאה מהכניסה לעידן הפוסט תעשייתי והשתלבותם במשק הגלובלי הגבירו את שליטת תל אביב ואזורה המטרופוליני על המשק, החברה והתרבות של ישראל. עוצמת השליטה (כ-40%) היא הרבה יותר גדולה ממשקלם היחסי באוכלוסיית ישראל (כ-5.5%). במיוחד בולטת שליטת תל אביב, שהיא ברמה שרק מעט ערים מרכזיות במטרופוליני המדינות המפותחות זוכות לה. לוח 1 מציג מקבץ תפקודים ועיסוקים בהם בולטת השליטה התל אביבית, ובהם תפקודי השירותים היצרניים, תעשייה עילית, מלונאות ברמה גבוהה ורפואה מקצועית.

כן בולטת הדומיננטיות בתור מקום העבודה והמגורים של המשפיעים והמשפיעות במשק, בעלי ההון, ומקום המגורים של בעלי מקצועות ומוסדות בתחום האמנות והתרבות. השילוב בין שליטה כלכלית-תעסוקתית, איכות שירותי הציבור ועושר תרבותי, הם מרכיבים חיוניים בצרור 'הגמולים הפסיכולוגיים' (Kipnis 2006b). אלה מצויים בתל אביב בכמות ובאיכות גבוהה יותר בהשוואה לשאר חלקי ישראל. זמינות הגמולים היא תנאי לריבוד חברתי, לקיום האליטות ולפעילות העסקית, ואלה משתקפים במיתוג תל אביב כ"עיר ללא הפסקה", שאותו אפשר להרחיב ל"עיר שהכול בה".³⁷

לוח 1: שליטתה של תל אביב רבתי בכלכלה ובחברה (באחוזים)

המאפיין / הפעילות	N	תל אביב	שאר חלקי מטרופולין תל אביב	שאר ישראל	בחו"ל
משרדי מטה של מוסדות פיננסיים	410	70	14	16	
עורכי דין	12,501	37	33	30	
משרדי משפטים המציעים שירות למשק הגלובלי	293	69	16	15	
משרדי רואי חשבון	2,769	29	44	27	
משרדי פרסום	615	32	37	31	

37 שליטת תל אביב כעיר ראשונה על המרחב הישראלי אינה תופעה חריגה בנוף הגלובלי. היא מצויה במדינות קטנות ובינוניות ובהן אירלנד, בלגיה ושווייץ.

המאפיין / הפעילות	N	תל אביב	שאר חלקי מטרופולין תל אביב	שאר ישראל	בחו"ל
מפעלי היי טק בתי תוכנה תקשורת	630	16	54	30	
	358	22	57	21	
	140	24	65	11	
מלונות ארבעה וחמישה כוכבים שלא במרכזי תיירות עיקריים	42	53	16	31	
מקום עבודה של הרופאים המומחים ביותר בתחומם	380	28	52	20	
מקום עבודה של האנשים המשפיעים	110	58	28	14	
הנשים המשפיעות במשק מקום המגורים מקום העסק	50	34	33	33	
	50	59	27	14	
עשירי ישראל (100 מיליון דולר ויותר) מקום המגורים מקום העסק	131	22	60	8	10
	131	38	50	4	8
ציירים ופסלים – מגורים	4,200		76	24	
אמני הבימה והקשורים לענף – מגורים	1,134		89	11	
גלריות לאמנות	47	48	10	42	
תיאטראות רפרטואריים	13	53	15	32	

עובד על ידי המחבר מתוך נתוני מקורות שונים

בד בבד עם התמורות המרחביות והפיזיות הופכת תל אביב רבתי, ובעיקר העיר תל אביב, ל'א'י' המשדר מסרים של אי שוויון כלכלי וחברתי.³⁸ מדאיג במיוחד הוא תהליך הפיכתם של האזורים הנסוגים, אלה שפעילותם המסורתית הועתקה למקום אחר בעיר, לתאי ריכוז של אוכלוסיות חלשות. ככל שהאזור נסוג יותר, הפרופיל החברתי של תושביו נמוך יותר, ובמקרה של תל אביב אזורים אלה הם גם תחום המושב של

38 בהמשך לקביעתו של פאל (Pahl 1970) שאי השוויון החברתי והכלכלי מקורו באי שוויון בנגישות למשאבים ולשירותים, כלומר להזדמנויות, מביא שטרסלר (2007) ממצאי מחקר שהוצג בכנס חיפה לאחריות חברתית, הקובע כי 90% מהציבור מצדיקים את קיומו של אי שוויון חברתי, אך עומדים על כך שתשתפר נגישותה של כלל האוכלוסייה להזדמנויות.

חסרי הבית ושל העובדים הזרים (מספרם של האחרונים נאמד ב־60 אלף, כשישית מאוכלוסיית העיר תל אביב). מולם מתרבים מבני המגורים היוקרתיים של תל אביב הנבנים בעיקר בצפונה ובמרכזה בסמיכות למוקדי הפעילות והתעסוקה הצומחים של העיר. בין המגורים הנחשקים כולט גם פלח השוק של אוכלוסיות ג'נטרי – בעלי יכולת ה"משביחים" את פרופיל האוכלוסייה באזור – המיישבים מתחמים המאופיינים בחשיכותם ההיסטורית או בייחודם הארכיטקטוני.³⁹

מיתוגה של תל אביב⁴⁰

בשנת 2010, לאחר חגיגות מאה שנים ליסוד תל אביב, יזמה העירייה מהלך האמור להוביל למיצוב מעמדה של תל אביב רבתי כ'עיר גלובלית', עיר המשמשת מרכז עסקים גלובלי המתמחה בחדשנות, וכמרכז תרבותי ותיירותי גלובלי. למימוש המהלך הוסבה מנהלת חגיגות המאה למנהלת 'תל אביב־יפו – עיר גלובלית'. בדברי הברכה שנשא ראש העיר מר רון חולדאי בטקס ההשקה והצגת תכנית העבודה של המיזם הוא אמר בין היתר:

כעת מבקשת העיר לעלות מדרגה גלובלית נוספת ולמצב עצמה כ'עיר עולם', כעיר בעלת חשיבות והשפעה בין לאומיות. המהלך ידרוש צניעות וענווה, וגם לא מעט סבלנות, והוא גרסה עדכנית של חזון המייסדים ליצירת 'ניו יורק הארצישראלית'. תל אביב־יפו כעיר עולם תמשיך להיות עיר הנטועה בהוויה הארצישראלית, וכעיר מובילה עולמית בתחומי התרבות והחברה, האקדמיה והכלכלה היא תהווה מקור גאווה לתושביה ותעלה תרומה לדמותה של ישראל בעולם, לכלכלתה ולהישגיה התרבותיים, האקדמיים והחברתיים.

מאז הקמתה שוקדת 'מנהלת תל אביב – עיר גלובלית' על מימוש יעדיה וביניהם המאמץ ליצור לעיר תדמית שתהלום את מיצובה ומיתוגה ולחפש דרכים ושותפים למיתוגה ככזו. בהמשגת 'מותג העיר'⁴¹ השאלה העיקרית היא לאן מוביל המותג החייב להכיל מאפיינים כלכליים, חברתיים, פוליטיים וערכיים והיוצר את התדמית ואת חזוקה. המותג הוא יציר התדמית⁴² שהיא מערכת האמונות, הדעות והרשמים שיש לאדם ביחס לעיר. התדמית היא כלי המסייע בשיווק העיר ליוזמים, לתיירים

39 לדוגמה שכונת נווה צדק ולב העיר, ומרקמים המועדפים על ידי צעירים כשינקין ופלורנטין.
40 הפרק חובר ברובו על בסיס פרסומי מנהלת "תל אביב – עיר גלובלית" כפי שהופיעו באתר האינטרנט.

41 הדיון להלן מושתת על לקט מתוך מחקרה של פלפלי־קיסר (2014).

42 ה'תדמית' משקפת תפישה סובייקטיבית היכולה להיות (לא בהכרח) בהלימה לתכונות האובייקטיביות של העיר.

ולעוסקים בתרבות, בידור וספורט, והיא חשובה לתושבים הגוזרים ממנה החלטות ביחס לתחומי חייהם – מגורים, עבודה בילוי וכדומה. כדי להפוך את התדמית לכלי שיווקי יש למתגה ולמצבה כך שתיתפס בתודעה באופן ייחודי ביחס למקומות אחרים ומתחרים, וישתקפו תכונותיה במונחים של חוזק והזדמנויות לצד החולשות והאיזמים, שהעיר ניצבת מולם. המותג אפוא הוא כלי שיווקי שיש לו מאפיינים כלכליים, חברתיים, פוליטיים וערכיים והיוצר את התדמית ואת חוזקה.

מאז הקמתה התחלף מיתוגה של תל אביב כשכל אחד מהמיתוגים מתאר את העיר בתקופתו. בראשית המאה הקודמת הייתה תל אביב ידועה כ'עיר הקטנה'. כשהוקמה אחוזת בית תדמית ה'עיר הקטנה' הורחבה לתארה כ'עיר גנים'. מאז שנות השלושים הייתה תל אביב ל'עיר הלבנה' בזכות כ-4,000 המבנים שהוקמו בה בסגנון הארכיטקטוני הבינלאומי. בשנת 2003 זכתה ה'עיר הלבנה' להכרה על ידי אונסק'ו כאתר מורשת בינלאומי. בשנת 1989 מותגה תל אביב כ'עיר ללא הפסקה'.⁴³ למיתוג היו קונוטציות שונות. היו שראו במותג דימוי של 'עיר חיי הלילה', אך הרוב ראו בה 'עיר דינמית הפועלת סביב השעון', ואפשר להוסיף – 'עיר ללא הפסקה שהכול בה'⁴⁴ כדי לתארה כעיר עתירת הזדמנויות על פי מגוון טעמיו של האדם. ככזו תל אביב היא עיר המספקת את רוב הגמולים הפסיכולוגיים (Kipnis 2006b) שהאדם – תושב, יומם ותייר – מבקשים לקבל בעיר.

ממעקב אחר תהליך מיתוגה של תל אביב על ידי צוות 'תל אביב – עיר גלובלית' ויועציו, נראה שעיקר המאמצים באים להרחיב את המיתוג 'עיר ללא הפסקה שהכול בה'. אשכול מיתוג בולט הוא האשכול המעמיד במרכז את היות תל אביב 'מרכז ליזמות טכנולוגית' ולצדו המותגים 'עיר היצירתיות' ו'העיר המובילה בחדשנות'. אשכול שני מעמיד במרכז את היות תל אביב 'עיר התיירות' שחופה מצוין כבין היפים בעולם, ונספח לו אשכול 'עיר תרבות בינלאומית'. המיתוג האחרון ייתכן שמכיל את כל האחרים כי זהו 'עיר שהכול בה', כולל 'עיר לימודים גלובלית', על פיו תל אביב תהא מגנט למשיכת סטודנטים מכל חלקי העולם. במימוש מיתוג זה משתתפים מוסדות להשכלה גבוהה – מכללות ואוניברסיטאות מתל אביב רבתי.

מאמצי המיתוג עדיין בהתגבשות וזוכים להערכה בינלאומית. חברת הייעוץ הבינלאומית BAV קבעה כי תל אביב היא מותג אטרקטיבי יותר מ-90% (N=3,150) מהמותגים המוכרים בארצות הברית, היא נתפסת על ידי BAV כעיר חדשנית יותר מ-75% מהמותגים המוכרים בארצות הברית והיא שווה ברמת הייחודיות, הנועזות

43 מיתוג דומה לזה של סינגפור, 'the 24 hours city', ולזה של ניו יורק, 'a city that never stops'.

44 הרעיון הועלה לפני ראש העיר, מר חולדאי, בטקס מסירת עותק מאסופת המאמרים 'תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם' שיצאה לאור לכבוד אירועי המאה.

והעצמאות שלה לאפל, ליוטיוב ולנשיונל ג'אוגרפיק.⁴⁵ כך גם בשנים האחרונות גילתה התקשורת הבינלאומית עניין בתל אביב. ה-Wall Street Journal דרג אותה כאחת משתי הערים החדשניות בעולם וה-Lonely Planet⁴⁶ תארה כאחת משלושה יעדי התיירות האטרקטיביים בעולם. אחת ההצלחות של מאמצי המיתוג ויחסי הציבור שנלוו לו היא דבריו של סופר המירור הבריטי דייויס שהגדיר את תל אביב כ

עיר מרתקת, מגניבה, קולית וקוסמופוליטית, עיר שסיפקה את כל הציפיות שלו: חוף הים, וד"ר שקשוקה"..." "החופים הארוכים, השקטים והנקיים של תל אביב הם הנוגדן המתאים לסיום בילוי בשעה ארבע בבוקר או ליום טיול בנמל העתיד של יפו... זה מקום נפלא לצפות בשקיעה ולהירגע אחרי ביקור בירושלים... רק במרחק נסיעה של שעה מתל אביב.⁴⁷

מנהלת 'תל אביב – עיר גלובלית' מכירה בכך שיכולתה של עיר להתמודד על מעמדה כ'עיר עולם' נקבעת על בסיס משתנים רבים שאחד מהם הוא המותג המתאר את תדמית העיר ומעביר לעולם ולתושבים מסרים על ההיצע בעיר. בין המרכיבים האחרים הנדרשים לעיר עולם כדי להיות כזו נציין את הצורך בתשתיות פיזיות חיוניות, במנהיגות פעילה ויוזמית, ומעל לכל את התחושה שבעיר יש 'אקלים כלכלי טוב' (Kipnis 1996). על אלה יש להוסיף את המרכיבים אותם מדגישה מנהלת 'תל אביב – עיר גלובלית' ובהם איכות החיים שהעיר מציעה לתושב, ליומם ולמבקר, ובכלל זה איכות סביבה, בריאות והנגשה להזדמנויות ולמתקנים; את היכולת לעודד חדשנות ולקדם את היצירתיות ואת ההכשרה וההשכלה המקצועית לכלל העיסוקים המתקדמים; את הסביבה הכלכלית המאפשרת קידום ופיתוח עסקים; ואת החיבור ליעדים גלובליים ומקומיים על ידי מערכות דרכים, אמצעי הסעה ותקשורת.

ממדיניות 'הפיזור הממוקד'⁴⁸ למציאות של 'ראש ענק ללא גוף'

ההצלחה ומימוש מאווייה של תל אביב בזירה הגלובלית עומדים בסתירה לצרכים הגאופוליטיים של ישראל בעת הזו ובכללם השליטה על שטח מדינת ישראל שבתחומי הקו הירוק. צרכים אלה מחייבים בחינה מדוקדקת של התוצאות המרחביות, הכלכליות והחברתיות מהתנהלות מהלכי המדיניות והפיתוח המרחבי של העשורים האחרונים העומדים בסתירה למתווים הסטטוטוריים של התכניות הלאומיות והאזוריות. במהלך

45 פוקס, א', 'טוויטר? רולינג טונגס? אפל? תל אביב!', mako 18 באוקטובר 2012. <http://www.mako.co.il/travel-israel/Article-4faf7e876747a31006.htm>

46 The Lonely Planet הוא מודריך נסיעות שאתרו הוא <http://www.lonelyplanet.com> ישראל היום, 10 במאי 2014.

47 על המעבר מפרדיגמת 'הפיזור המבוקר' לפרדיגמה של 'פיזור בממוקד' ראו בהמשך.

סדר היום הרביעי⁴⁹ חלה כאמור נסיגה חמורה במדיניות פיזור האוכלוסייה, וישראל נוטה להתרכז במרחב שבין גלעיני מטרופוליני חיפה ובאר שבע, המתפתחים בהדרגה כ'מוקדי קצה' של הליבה (קיפניס 2009ב; 2013ב; Kipnis 2010).⁵⁰ זהו תהליך בו מופקרות הפריפריות של הנגב והגליל לגורלן כ'גוף מצטמק' תוך שינוי במאזן הדמוגרפי⁵¹ לרעת האוכלוסייה היהודית.

מיד לאחר אישור תמ"א 35 על ידי הממשלה (המועצה הארצית לתכנון ולכנייה 2005) נתגלו פרצות ביישומה, כשהליבה הלאומית – מחוזות המרכז ותל אביב (האחרון הוא מרחב 'עיר העולם') המהווים יחדיו את 'הראש הענק של מדינה ללא גוף' – מעצימים את מעמדם במערך הלאומי.⁵² התירוץ שהוצע לכשל היישום של מדיניות 'הפיזור הממוקד' של האוכלוסייה היה כי מדיניות הפיזור שהותוותה על ידי תמ"א 35 "הייתה ניסיון לא מוצלח לפזר את האוכלוסייה" (בוטו 2013א; ב; ג). להעצמת התכנסותה של ישראל בליבה פנים רבות. סמניה הימניים הם מאזן האוכלוסייה והתמורה במבנה התעסוקתי בענפי המשק על פי אזורי המדינה העיקריים (לוחות 2 ו-3). לוח 2 מצביע על מקדמי השינוי בגודל האוכלוסייה היהודית; לוח 3 מצביע על מקדמי הריכוז – שיעור המועסקים בענף באזור המסוים יחסית לשיעור כלל המועסקים בענף בישראל.

מנתוני לוח 2 עולה כי אזורי הפריפריה הרחוקה – הנגב והגליל – מאבדים אוכלוסייה יהודית וכך גם נפת חיפה. גלעין מטרופולין חיפה מאבד אוכלוסייה לתל אביב רבתי ולנפת חדרה הגובלת בצפון מטרופולין תל אביב. במטרופולין תל אביב הפרוש על מחוזות המרכז ותל אביב ועל אזור טבעי אשדוד, מתרחשת תנועת אוכלוסייה ערה בעיקר ממחוז תל אביב למחוז המרכז. תנועות אוכלוסייה אלה מזינות גם את המרחבים שמצפון למטרופולין (נפת חדרה) ומדרום (נפת אשקלון), ומציגות מקדמי שינוי (גידול) גבוהים.⁵³ משמעות הגידול באוכלוסיית נפות חדרה ואשקלון

49 להגדרה ולדיון ראו קיפניס 2013ב. סדר היום הרביעי התגבש במהלך העשור הראשון של המאה ה-21 ובמהלכו ישראל, כחברה פוסט תעשייתית, העמיקה אחיזתה בכלכלה הגלובלית, והליבה הלאומית ובראשה תל אביב מיצבה את מעמדה כ'עיר עולם' וכגלעין הקשיח של הליבה הלאומית המתפתחת בצעדי ענק למוקד השולט על הכלכלה, החברה והתרבות של ישראל.

50 בדה מרקר Week 16 במאי 2014 הופיעה הכותרת "התשוואות למשקיעים (בדיור) ממשיכות לרדת: באר שבע וחיפה מאבדות גובה". בכותרת משנית צוין כי דרום אשקלון (הפסימום הדרומי) הוא המקום היחיד שמבטיח למשקיעים תשואה. מירובסקי 2014.

51 האסטרטגיה התכנונית 'מאזן דמוגרפי' הופעלה בעיקר באזורים בהם הייתה קיימת אוכלוסייה ערבית רבה, והיא כוונה להגיע לפיזור מאוזן בין יהודים לערבים באותו אזור. קיפניס 1988.

52 אחד המנופים להמשך ההעצמה הוא מדיניות האוצר והמועצה למגורים, מדיניות המכוונת למרכז הארץ שהיא 'ארץ המושב' של 'מעמד הביניים'.

53 מקדם שינוי חיובי מתון יש במחוז ירושלים (נובע בעיקר מריבוי טבעי) ומקדם שינוי גבוה במיוחד נמדד באזור יהודה ושומרון. יש הטוענים שמחירי הדיור הנמוכים באזורי הביקוש ביהודה ושומרון

ובעקבותיו היעלמות אזורי ה'פסימום', פירושה שמרחב המרכז שנתפס בציבור כמרחב ש'בין חדרה לגדרה' מתמתח למרחב ש'בין זכרון (יעקב) לאשקלון'.⁵⁴

לוח 2: שינויים בתפרוסת האוכלוסייה היהודית לפי אזורים עיקריים, 2011-1983

מקדמי השינוי*		האוכלוסייה היהודית באחוזים			האזור הגיאוגרפי
2011-1995	2011-1983	2011	1995	1983	
0.873	0.819	3.1	3.2	3.4	הפריפריה הצפונית הרחוקה
0.761	1.073	6.6	7.0	6.4	הפריפריה הצפונית הקרובה
0.059	0.250	7.5	9.7	11.1	גלעין מטרופולין חיפה
1.408	1.512	3.4	3.1	2.7	נפת חדרה מ'פסימום' לשולי מטרופולין
0.971	0.841	48.7	49.1	52.4	הליכה הלאומית – מחוזות תל אביב ומרכז
0.298	0.298	[20.5]	[24.7]	[29.4]	מרחב 'עיר העולם' – מחוז תל אביב
1.098	1.147	11.0	10.8	10.3	מחוז ירושלים
1.258	1.603	7.6	7.2	6.0	נפת אשקלון מ'פסימום' לשולי המטרופולין
0.719	0.924	6.7	7.1	6.9	הפריפריה הדרומית הרחוקה
4.569	16.313	5.4	2.9	0.7	אזור יהודה ושומרון
1.000	1.000	100.0	100.0	100.0	כל ישראל
..	..	5,907.5	4,522.3	3,349.8	כל ישראל באלפים

חושב על ידי המחבר מנתוני השנתון הסטטיסטי לישראל (הלמ"ס 2012).

הפריפריה הצפונית הרחוקה: נפות צפת, כנרת, גולן; הפריפריה הצפונית הקרובה: נפות יזרעאל ועכו; גלעין מטרופולין חיפה: נפת חיפה; ה'פסימום' (מרחב בין מטרופוליטני): נפות חדרה ואשקלון; הפריפריה הדרומית הרחוקה: נפת באר שבע; אזור יהודה ושומרון: יהודים בלבד.
* מקדמי השינוי = היחס בין שיעור הגידול באזור לבין שיעור הגידול בישראל.

מתחרים (בעיקר בזכות מחירי קרקע נמוכים ו'סיעודים' אחרים) באלה שבמרכז הארץ.
54 ההגירה ממחוז תל אביב למחוז המרכז נחלשה, תוך תגבור הבניה למגורים בתל אביב (להב 2014). להב ושואל: "האם החלום לצמוד קרקע בשרון הומר בחלום למגורים בדירה בין פארק הירקון לתיאטרון הבימה?"

להתכנסות באזור הליבה יש גם השלכות על מבנה המשק באזורי המדינה השונים (לוח 3). הלוח, המראה את מקדמי ריכוז התעסוקה בענפי משק נבחרים, מצביע על כך שאזורי הפריפריה, הגליל והנגב וגם אזורי ה'פסימום', מצטיינים עדיין ב־2011 בפעילות חקלאית, ויחד עם גלעין מטרופולין חיפה מתפקדים כאזורי תעשייה, רובה מסורתית.

מאפיין בולט של אזורי הפריפריה הרחוקים הוא מקדם הריכוז הגבוה בענף האירוח, המסמל את היותם 'ארץ הצימרים' הישראלית. הנוכחות הגבוהה מהממוצע של ענף האירוח בתל אביב ובירושלים מסמנת את התמחותן ב'תיירות אורבנית', חלקה על בסיס לאומי ודתי (ירושלים) וחלקה על בסיס תיירות עסקית (תל אביב). גם קרבתן היחסית לנמל התעופה בן גוריון תורמת למקדם הריכוז בענף האירוח.

לוח 3: מקדמי הריכוז של התעסוקה בענפי משק עיקריים בשנת 2011

מקדמי הריכוז – מועסקים בענפי משק נבחרים 2011						האזור הגיאוגרפי
תעשייה	מנהל ציבורי	שירותים עסקיים	בנקאות, ביטוח וכספים	שירותי אירוח	חקלאות	
1.314	1.510	0.403	0.300	1.809	4.357	הפריפריה הצפונית הרחוקה
1.529	1.102	0.583	0.400	0.851	1.857	הפריפריה הצפונית הקרובה
1.221	0.837	1.021	0.600	0.894	0.286	גלעין מטרופולין חיפה
1.079	0.531	0.778	0.475	0.894	1.786	נפת חדרה מ'פסימום' לשולי המטרופולין
0.829	0.837	1.278	1.600	0.936	0.500	הליבה הלאומית – מחוזות תל אביב ומרכז
0.657	0.735	1.465	1.850	1.085	0.214	מרחב 'עיר העולם' – מחוז תל אביב
0.536	1.755	0.826	0.550	1.191	0.643	מחוז ירושלים
1.529	0.857	0.688	0.425	0.681	1.500	נפת אשקלון מ'פסימום' לשולי מטרופולין
1.157	1.102	0.750	0.275	1.915	2.288	הפריפריה הדרומית הרחוקה
0.600	1.551	0.972	0.775	0.809	1.071	אזור יהודה ושומרון
1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	כל ישראל

חושב על ידי המחבר מנתוני השנתון הסטטיסטי לישראל (הלמ"ס 2012).

הפריפריה הצפונית הרחוקה: נפות צפת, כנרת, גולן; הפריפריה הצפונית הקרובה: נפות יזרעאל ועכו; גלעין מטרופולין חיפה: נפת חיפה; ה'פסימום' (מרחב בין מטרופוליטני): נפות חדרה ואשקלון; הפריפריה הדרומית הרחוקה: נפת באר שבע; אזור יהודה ושומרון: יהודים בלבד.

* מקדמי הריכוז = אחוז המועסקים בענף באזור / אחוז המועסקים בענף בישראל.

בשעה שבגלעין מטרופולין חיפה ניכרת נסיגה בענפי המשק הפוסט תעשייתי ובאלה היוצרים את החיבור לכלכלה הגלובלית, הליבה (מחוזות מרכז ותל אביב) ובעיקר מחוז תל אביב מצטיינים בענפים אלה עם מקדמי ריכוז גבוהים במיוחד. משמעות הנתונים היא ש'עיר העולם' תל אביב מעצימה את שליטתה על המשק הישראלי, שליטה המוליכה להפיכת גלעיני מטרופוליני חיפה ובאר שבע ל'מוקדי קצה' של הליבה הלאומית. למהלך זה תורמת רכבת ישראל המציעה שירות רכבת ישיר ומהיר בין חיפה ובאר שבע לתל אביב המתנהל בלוח זמנים ובמשך זמן נסיעה (כשעה) ידועים מראש (קיפניס 2009א; 2013א; כץ וקיפניס 2009).

המציאות המתהווה של מוקד ופריפריה, מציאות בה המוקד מתעצם והפריפריה מתדלדלת, יוצרת מציאות שתוארה על ידי יושב ראש הכנסת בנאום הפתיחה לחגיגות העצמאות ה-66 של מדינת ישראל. יושב ראש הכנסת קבע כי ההבחנה הברורה בין ליבה לפריפריה עלולה ליצור (ברוח התקופה) מצב של "שתי מדינות לעם אחד".⁵⁵ אם גלעיני מטרופוליני חיפה ובאר שבע יהיו 'מוקדי קצה' לליבה, עלול המרחב שמצפון ומדרום להן להימצא תחת איום מתמשך ל'איון דמוגרפי', סכנה שתעמיק עוד אם יתממש הפתרון הגיאופוליטי של 'מדינת כל אזרחיה'. בנבנישתי (2012) צופה שפתרון זה יוליך להיווצרות מערכת מרחבית של עיר ענק, 'ירימודין' (יריחו – מודיעין), שתשתרע בין החוף ליריחו. אם כך יקרה, ואם מהלך העניינים בתחומי הקו הירוק ימשיך במסלול הנוכחי, תתחזק המציאות של 'מדינה עם ראש ענק וגוף מצטמק'. המציאות תוארה על ידי בנבנישתי בראיון עם שביט (2012): "המונומנטים הגדולים שבנינו כאן בעשור האחרון – גדר ההפרדה וטרמינל נמל התעופה בן גוריון – שניהם כסמלים, נועדו לאפשר לנו [ליושבים בתחום הקו הירוק] 'לחיות כאן כאילו שאנחנו לא כאן'". זה תיאור של מדינה המכונסת בליבה ומחוברת בעוגן יחיד, 'עיר העולם' תל אביב ודרך נמל התעופה בן גוריון, לעולם הגלובאלי. זו מדינה המרוקנת את אזורי הפריפריה אך סוללת עבור הנותרים שם כבישים ומסילות ברוח 'כביש לכל פועל' היומם למקום העבודה בליבה הלאומית, כביש ההופך בסופי שבוע, בחופשות ובמועדים ל'כביש לכל נופש' המנגיש את תושבי הליבה היישר ל'ארץ הצימרים'. מציאות כזו עוצמת עין נוכח המתרחש, או העתיד להתרחש, מעבר לקו הירוק כאילו מרחב זה מצוי מעבר לסמבטיון (קיפניס 2013ב).⁵⁶

55 טקס פתיחת אירועי יום העצמאות ה-66 למדינת ישראל, 5 במאי 2014.
56 שגל (2012) בהסכמה עם אריאלי וספרד (2008) רואה בגדר מיזם שלא נועד לספק ביטחון אלא 'מחדל' שנועד לשרת מטרות פוליטיות שעיקרן תיחום השאיפות להסדרה פוליטית משופרת של המרחב הלאומי.

סיכום ומבט לעתיד

עקבנו אחר תהליך התפתחותה של תל אביב ל'עיר עולם'. למרות גודלה ומיקומה ב'קצה הדרך' לעולם הגלובלי (Kipnis 2001) המריאה העיר תוך פחות מעשור ממעמד 'עיר עולם בהתהוות' ל'עיר עולם' בדרג בטה+. תרמו לכך התפתחות המערכות הכלכליות, החברתיות, התרבותיות והטכנולוגיות של ישראל שנתכנסה בראשית שנות התשעים לעידן הפוסט תעשייתי וסללה דרכה לשוק הגלובלי. תל אביב הפכה לעוגן דומיננטי המחבר את ישראל למשק, לחברה ולתרבות הגלובאליות, ולשליטה מוחלטת על המשק, החברה וחי התרבות במרחב הקטן וצר המותניים של ישראל. השאלה המתבקשת היא: האם יש שביל יציאה מהמציאות של מדינה שליכתה המתפקדת כעוגן לעולם הגלובלי מתפרסת 'בין זיכרון לאשקלון' ושמחר תשתרע 'בין חיפה לבאר שבע'? האם יש ממש בתחושת בנבנישתי שהוא 'חי כאן' אך כאילו שאני 'לא כאן'? התשובה היא שישראל טרם סיימה את המאבק הגאופוליטי לקיומה כאומה וכמדינה דמוקרטית בארץ ישראל. אי לכך, ראוי שמערכות השלטון והתכנון תשובנה למקד את מדיניות הפיתוח המרחבי של ישראל על ישראל שבתחום הקו הירוק עם תיקונים ממשיים צפויים. על כך כתב חסון (2012) כי "ההתמקדות בליבה היא בניגוד למציאות הגיאופוליטית והביטחונית המחייבת את טיפוח הפריפריה משיקולים גיאופוליטיים של גבולות, בטחון ודמוגרפיה". מציאות זו תמשיך להתקיים עד שהשלום יבוא לארצנו. אין מנוס, אפוא, מחזרה מובנית לתפיסת העולם התכנונית שימיה עוד קודם להקמת המדינה,⁵⁷ ושהפכה ב-1949 למדיניות 'פיזור מבוקר' שהוסבה בתמ"א 31 (1992) ל'פיזור ממוקד' (המועצה הארצית לתכנון ולבניה 1992; Shachar 1996) שהנחה גם את עורכי תמ"א 35 (המועצה הארצית לתכנון ולבניה 2005; אסיף 2008). הצורך במדיניות זו עולה גם אצל חסון (2008), גונן (2008) ושחורי (2005). חסון קובע ש"דרושה מדיניות של המשכיות ושינוי" וכי מימוש ריבונות ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית והבטחת ביטחונה מותנים בפיזור האוכלוסייה תוך מתן עדיפות לנגב, לגליל ולאזור ירושלים, הבטחת צמיחה כלכלית והוגנות חברתית לרווחת האוכלוסייה, ושמירת השטחים הפתוחים וערכי מורשת ופיתוחם. גונן קורא לצמצם את התלות "בקטר אחד" (תל אביב) כמנוף לפיתוח העתידי של ישראל, ושחורי⁵⁸ טוענת כי נדרשת "תבנית תכנונית המבוססת על חזון ומדיניות הרואה בנגב ובגליל משאב, נכס ולא נטל".

57 הצורך בפיזור האוכלוסייה ובמבנה מערכת יישובים אינטגרטיבית עלה בעבודתו של החוג הרגיונליסטי בהנהגתו של אליעזר ברוצקוס. לדיון ממצה בנושא ראו קיפניס 1975, פרק ב'.

58 בעקבות דברי המשנה לראש הממשלה שמעון פרס בהשקת התוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב שנערכה באוניברסיטת בן גוריון ב-2005.

המענה למציאות של מדינה עם 'ראש ענק וגוף מדולדל' הוא אימוץ מחדש של פרגיגמת 'הפיזור הממוקד', פתרון המסיר את הסכנה בהפיכת גלעיני מטרופוליני חיפה ובאר שבע ל'מוקדי קצה' והדרוש לראות בשני הגלעינים 'עוגני משנה' לתל אביב ב'מערכת הערים הרשתית' של ישראל. ככאלה יחברו העוגנים את עצמם ואת אזורם, הנגב והגליל, לעולם ולמשק הגלובלי ויהיו מוקד מוצא לצמיחה אזורית בפריפריה של ישראל (קיפניס 2013; Kipnis 2010).⁵⁹

בפתרון 'הפיזור הממוקד' – חיפה תחילה

הן לחיפה והן לבאר שבע שמעמדן כגלעין מטרופוליני אזורי נקבע בתמ"א 31 ואושר בתמ"א 35 (המועצה הארצית לתכנון ולבנייה 1992; 2005) יש סל תפקודים בסיסי כדי להתפתח לעוגן משני של 'עיר העולם' תל אביב וכצומת חיבור אזורי למשק הגלובלי. נקודת הזינוק של חיפה בדרכה למעמד של 'עוגן' חזקה יותר. גם אם חיפה מתנסה בתהליך נסיגה, וקרובה יותר מאי פעם להיות עיר קצה של הליבה הלאומית, הפוטנציאל שלפתחה אמור לאפשר לה להשתלב במהלך לפיתוח מערכת עירונית רשתית בישראל ולהיות 'עוגן משנה' להוויה הגלובלית.

חיפה שהייתה בעבר אחת הערים המוליכות במשק ובחברה בארץ ישראל ובמזרח התיכון ירדה מגדולתה. היא איבדה את מעמדה הבינלאומי ובמקביל את כל משרדי האם של חברות כלכליות ותשתיות שנטשו לתל אביב. בשיא תהליך הנסיגה תוארה חיפה כ'יפהיה הנרדמת', ובמהלך שנים איבדה אוכלוסייה, בעיקר של צעירים וילדיהם.⁶⁰ למרות הנסיגה עדיין יש בחיפה תשתית פעילה של תפקודים מוליכים בעידן הפוסט תעשייתי (קיפניס 2009) על התעשייה המסורתית המשתדרגת ועל המערכת המתעצמת של תעשייה עילית ושל מעבדות מחקר, ומשרתים אותן. מושבן העיקרי של אלו הוא בפארק המחקר של רפא"ל מצפון לקריות, בפארק מת"מ שבדרום העיר ובאתרים הפרושים במרחב העירוני של חיפה. בנוסף לאלה הולך ומוקם בסמיכות למת"מ פארק למחקר יישומי במדעי החיים והרפואה. כל אלה

59 הצורך במדיניות 'רשת ערים' לאומית עלה במחצית שנות התשעים במערב אירופה, בעיקר בהולנד, והמדיניות הוצגה לראשונה במסמך המדיניות הלאומית החמישית של הולנד. Burg & Dieleman 2004. הצורך במערכת ערים רשתית נומק בכך שהחברה האנושית נוטה להתפתח כמערכת יחסים 'רשתית' וכי התחרות (הכלכלית) במרחב הגלובלי מתנהלת בעיקר דרך מרקמים עירוניים גדולים (מטרופולינים) ולא במרקמים עירוניים קטנים שהם לוויינים לערים הגדולות. Bontje 2001, 2003; Hajer & Zonneveld 2000; Dieleman et al. 1999

60 רוב העוזבים את חיפה בעשור האחרון הם בקבוצות הגיל 20-44 ו-14-0, רובם – למחוזות תל אביב והמרכז. את מקומם תפסו עולים, מרביתם מארצות חבר העמים ואוכלוסיית מיעוטים שהיגרו מהגליל. מרקם של ותיקים, עולים מכל הגלויות, ערבים וחרדים מעצבים את אופייה כעיר רבת-תרבותית.

יוצרים ביקוש לשירותי מיקור הנדסיים, טכניים, טכנולוגיים, לוגיסטיים, ניהוליים וחשבונאיים מ'הסקטור הרביעוני', ושירותי ניקיון, אבטחה ושירותים אחרים מ'הסקטור השלישוני'. ביקוש זה מאפשר למערכת לפעול בחיפה רבתי כשראשה מעל למים אך אין בכוחה ליצור בסיס תעסוקתי רחב דיו כדי למלא אחר הביקוש לתעסוקה מתקדמת ומגוונת לצעירים, בהם בוגרי האוניברסיטה והטכניון, הנאלצים או בוחרים לחפש עתידם בליכת שדה התעסוקה של ישראל במרכז הארץ (כץ וקיפניס 2009; קיפניס 2013א) או בארצות הנכר.

חיפה מבורכת גם במערכות בתחומי הרפואה וההשכלה. במערכת בתי החולים של חיפה מתפקדים שלושה בתי חולים כוללניים (רמב"ם, המתפקד כבית חולים אזורי לצפון ישראל ובו בית הספר הטכניוני לרפואה ובתי החולים בני ציון וכרמל). לצדם שורה של בתי חולים גריאטריים ושיקומיים ובתי חולים פרטיים.⁶¹ תמונה דומה עולה בנושא ההשכלה הגבוהה שבמרכזה עומד המוניטין והוותק של הטכניון כמכון טכנולוגי בעל הכרה בינלאומית ובעל קשרים בינלאומיים עם מוסדות מוליכים בעולם. לצד הטכניון – אוניברסיטת חיפה המשמרת ומעדנת את אופייה הרב תרבותי, מתמחה במדעי החברה, הניהול והשירותים החברתיים והבריאותיים. לצד אלה פועלות מכללות לחינוך המתמחות בחינוך מגזרי יהודי וערבי, בחינוך דתי ובחינוך אמנותי, ומכשירות מורים בעיקר לאזור הנשען על חיפה, ומכללות פרטיות הנותנות מענה לביקוש למקצוע יישומי של אוכלוסייה שאינה יכולה להגיע לאוניברסיטאות. במסגרת הכוונה למתג את חיפה כ'עיר אוניברסיטאות', עושה העירייה לשיקום ולפיתוח העיר התחתית כקמפוס הנמל.

יתרון מיוחד לחיפה הוא היותה עיר הר שבין ירוק לכחול, עיר הררית הנושקת מצד אחד לגן הלאומי כרמל ומצדה האחר לים התיכון, שבין נכסיו המפרץ עמוק המים הגדול ביותר בדרום-מזרחו. לחיפה אפוא שפע נכסי נופש וטבע הרריים, עירוניים, נחליים (פארק הקישון וואדיות) וחופיים, שהם מצע לפעילות חופית מגוונת של ספורט ונופש שאין לאף עיר אחרת בישראל. מרקם טבעי זה מזכה את חיפה בתואר אחת הערים היפות בעולם. אלה, יחד עם ייחודה של חיפה כעיר רב תרבותית וכמשכן לפסיפס של דתות ועדות, מקנים לחיפה פוטנציאל תירותי, נופשי ועסקי (בשילוב עם בסיסה הכלכלי עתיר הידע) הממתין למימוש נרחב במתכונת של עיר 'עוגן' למשק הגלובלי.

המצע הטבעי מזכה את חיפה בתנאים עדיפים, שאין בשום מקום אחר בישראל, להקמת נמל עמוק מים. תכניות פיתוח הנמל, אם תתממשנה, אמורות לעשות את הנמל

61 במניין תחומי ההתמחות של רופאים, חיפה על מערכתיה קרובה למגוון ההתמחויות הרפואיות שבתל אביב רבתי.

לצומת (HUB) נדרש במזרח הים התיכון ולנמל שיטעון עיקרי במזרח הים התיכון ומצפון לתעלת סואץ. הנמל ישולב במספנה ובנמל הצבאי המופקד, בין היתר, על הגנת 'מרחב המים הכלכליים' של ישראל ובו שדות הפקת מקורות האנרגיה. בעיקר יש חשיבות לפיתוח הנמל כמנוף לפיתוח העורף הנמלי – מפרץ חיפה, האמור לתפקד כמו בעברו הזוהר, כצומת כלכלי מרכזי התומך בפיתוח הגליל, וכנמל המשרת את כלכלות המזרח התיכון בימות שלום. בין יתר תפקודי העורף הנמלי בולט הצורך לפתח בחיפה רבתי נמל אוויר לפחות ברדיוס תעופה ליעדים עיקריים באירופה. בהווה פועל בחיפה נמל אוויר צבאי שאושרה לאחרונה, נמל אוויר המעוגן בתמ"א 15 (שדות תעופה) מאז שנות התשעים.⁶² הרעיון לפתח את נמל האוויר של חיפה לרדיוס תעופה בינלאומי לאירופה נכלל באחת התכניות לפיתוח נמל הים.⁶³

חיפה היא גם מוקד עתיר נכסים ופעילות בתחום התרבות והספורט. אודיטוריום חיפה שבמרכז הכרמל יחד עם בית הכט, ואולמות רפפורט והסינמטק שלצדו הם משכן התזמורת הסימפונית חיפה, אולם הקונצרטים של הפילהרמונית, אכסניית הסינמטק ומוקד למופעים ולפעילות תרבותית ואמנותית מגוונת העושים את מרכז הכרמל למוקד תרבות תוסס. האודיטוריום, יחד עם אולמות סמוכים, מארח את פסטיבל הקולנוע הבינלאומי הנערך בחיפה מדי שנה, פסטיבל שהקנה לחיפה דימוי של 'עיר הקולנוע של ישראל'. עולם התרבות של חיפה מתברך גם ברשת מוזיאונים, בהם מוזיאונים ייחודיים כמוזיאון היפני⁶⁴ ומוזיאון הכט לארכיאולוגיה ולאמנות שבאוניברסיטת חיפה.⁶⁵ לצדם מוזיאונים אחרים, חלקם עם זיקה לאמנות ובהם בית הגפן, המתחם האמנותי ליצירה רבת-תרבותית ומוזיאונים לספנות וליים. בשכונת הדר הכרמל פועל תיאטרון עירוני חיפה (התיאטרון העירוני הראשון) שנוסד ב-1961. חיפה היא מוקד תוסס לפעילות ספורט ענפה. היא בולטת בתחומי הכדורגל, הכדורסל, הכדור עף, השחייה והספורט הימי. לאחרונה נבנה בחיפה אצטדיון מודרני שישרת את הקבוצות החיפאיות אך ימשוך אליו גם פעילות ספורט בינלאומית.

לחיפה עורף התיישבותי ערבי ויהודי מפותח: הגליל, ההולך ומתחבר לחיפה ברשת רכבות (רכבת העמק והרכבת לכרמיאל) שתקרב את חיפה למגוון מגורים פרבריים מגוונים כמצפים, יישובים קהילתיים, מושבים, קיבוצים וערים, ובצדם מגוון עשיר

62 נמל האוויר של חיפה שולב בתמ"א 15 לאחר שהצעה מנומקת לפיתוחו הוצגה לעירייה ולמוסדות התכנון (קיפניס 1989) ועיקריה שולבו בתמ"א 31 (המועצה הארצית לתכנון ולבנייה, 1992).

63 ההליך הסטטוטורי להרחבת השדה אמור היה להסתיים ב-2006 והשדה המורחב היה אמור להתחיל לפעול ב-2009 ולשרת כ-4 מיליון נוסעים. ככל שהקמת נמל האוויר משתהה עולות הצעות חלופיות להקמתו ובהן באזור מגידו ובצמוד לשדה התעופה הצבאי ברמת דוד. לשתי החלופות יש התנגדות רחבה.

64 המוזיאון היפני הגדול, אולי הבלעדי מחוץ ליפן.

65 המוזיאון היחיד בעולם המחובר לאוניברסיטה.

של מגורים לערכים ביישובים עירוניים וכפריים. פריסת הישובים, הדרכים והמסילות תאפשר לכלל תושבי הגליל יוממות לאיוש משרות, לפיתוח יוזמות בתעשיות העילית, במעבדות המחקר, בחברות הזנק, למגוון עיסוקים בסקטור השירותים ה'רביעוניים' וה'שלישוניים', לפעילות תרבות, נופש וספורט, ובעיקר כמוקד המעצים את ייחודה הרב תרבותי של חיפה. חיפה כעוגן המחובר לאזור תהא לבירת התעסוקה וחיי התרבות והספורט של צפון ישראל.

יתרונותיה של חיפה מעמידים אותה בנקודת זינוק גבוהה לקידום מדיניות הפיתוח של רשת הערים של ישראל. מתן עדיפות לחיפה בתהליך פיתוח לעוגן משני הוא מרשם למיצובה כעוגן מוליך לחיבור צפונה של ישראל למשק הגלובלי. על סדר היום לקידום המהלך עומדים בראש הרשימה פיתוח הנמל הימי כנמל הראשי של ישראל במתכונת צומת בינלאומי, קידום המהלך להקמת נמל אוויר בינלאומי בצפונה של ישראל והאדרה של הפעילות התרבותית המגוונת של העיר, פעילות חיונית ביותר להעשרת 'הגמולים הפסיכולוגיים' שחיפה מעמידה לרשות תושביה ואזורה.

מנופי הפיתוח

כיצד ניתן ליישם את המהפך בארגון המערכת העירונית, מהם המנופים להנעתו וכיצד ניתן לשמר את מעמדה של תל אביב כ'עיר העולם' המוליכה של ישראל? חסון (2012א; ב) רואה את המערכת הפוליטית (הממשלה) והמנגנונים הכפופים לה (מוסדות התכנון והמשרדים הביצועיים) אחראים להנעת מדיניות הפיתוח, ולענייננו – בעלי האחריות למינוף מדיניות פיתוח 'המערכת העירונית הרשתית'. המשימה היא גיבוש סדר יום שיוליך לפיתוח מערך יישובי רשתי ולהבטחת מחויבות ארוכת טווח למימוש (קיפניס 2013א; ב). בין מנופי המדיניות נציין את החיוניים:⁶⁶ נקיטת מהלכים להסרת חסמים ובהם חסמי מדיניות וחסמים שמקורם במהלכים פוליטיים ובהתנהלות שלטונית; עידוד המערכות לשיתוף פעולה בין רשויות תוך גישור על פני אינטרסים מנוגדים בראייה ארצית ובעיקר בראייה אזורית; טיפוח 'גורמי המשיכה' של עוגני המשנה ושל הפריפריה; סיום הדרת המיעוטים⁶⁷ ועשיית שימוש מושכל במשאבים האנושיים והאחרים שבידי האוכלוסייה הערבית לקידום החברה והמשק הלאומי והאזורי; הפעלת הקצאה תקציבית ייעודית לפיתוח המערכת העירונית הרשתית והנגזר ממנה.

קבלת האחריות על עיצוב המדיניות ועל יישומה היא תנאי מפתח, וכאמור, בישראל כמו במקומות אחרים יש להטיל את האחריות לכיצוע על המערכת השלטונית ועל

66 לדיון ראו שחורי 2005.

67 על הטיפול בהדרה ראו חסון 2006 וסמוחה 2012.

מוסדות התכנון. עד שיוכרע גורל הפתרון הפוליטי לעתידה של ארץ ישראל, חשוב לתעדף את עיצוב המרחב הלאומי של ישראל בתחומי הקו הירוק ומעבר לו, מרחב שתמיד יישאר המרחב האולטימטיבי של מדינת ישראל. בעיקר חשוב להחזיר למסלול הראוי את הפיתוח המרחבי על פי החזון והתקווה שישראל תהא 'מדינה עם ראש מפותח' ('עיר העולם' תל אביב) ועם 'גוף חי ומתפתח' (אזורי הפריפריה הנשענים על גלעיני מטרופוליני חיפה ובאר שבע כ'עוגני משנה' של 'עיר העולם').

מקורות

- אסיף, ש', 'התכנון המרחבי מספק את הפתרונות לישראל, אחת המדינות הצפופות בעולם', קרקע, 64 (2008), עמ' 92-96.
- אריאלי, ש' וספרד, מ', חומה ומחדל: גדר ההפרדה ביטחון או חמדנות (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2008). בוסו, נ', 'המדינה זונחת את הפריפריה: מתכנתת חצי מיליון דירות במרכז', דה מרקר, 28 במאי 2013. בוסו, נ', 'מהפכת הבנייה במרכז: היישובים שיגדלו באלפי דונמים על חשבון שטחים ירוקים', דה מרקר, 29 במאי 2013.
- בוסו, נ', 'צבתפקיד המתכנן הראשי של מדינת ישראל: כוחות השוק', דה מרקר, 31 במאי 2013.
- בנבנישתי, מ', 'חלום הצבר הלבן: אוטוביוגרפיה של התפכחות (ירושלים: כתר, 2012).
- גונן, ע', 'המטרה: צמצום התלות של העתיד הישראלי בקטר אחד, קטר תל אביב', קרקע, 64 (2008), עמ' 89-91.
- גונן, ע', 'כיצד היתה תל אביב-יפו למרכז העירוני הראשי בארץ ישראל', ב' קיפניס (עורך), תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם, מאה השנים הראשונות (חיפה: פרדס, 2009), עמ' 154-173.
- גונן, ע', 'אזור הליכה של מדינת ישראל במרכז הארץ: המשכיות ותמורה', ש' חסון (עורך מדעי), עיצוב המרחב בישראל – המפה היישובית והקרקעית (ירושלים: כתר וקק"ל, 2012), עמ' 237-261.
- גרייצר, א', 'מע"ר תל אביב בשנות ה-80: שינויים מבניים בשימושי הקרקע', מרחבים, 4 (1991), עמ' 5-28.
- הלמ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), השנתון הסטטיסטי לישראל, 2012.
- המועצה הארצית לתכנון ולבנייה, תכנית מתאר ארצית משולבת לבנייה, לפיתוח ולקליטת עליה – תמ"א 31 (ירושלים: משרד הפנים, 1992).
- המועצה הארצית לתכנון ולבנייה, תכנית מתאר ארצית משולבת לבנייה, לפיתוח ולישימור – תמ"א 35 (ירושלים: משרד הפנים, 2005).
- חסון, ש', 'חסמים בפני פיתוח ושוויון בין ערבים ליהודים בישראל: הצעה למסגרת חשיבה', ש' חסון ומ' קרייני (עורכים), הערבים בישראל: חסמים בפני שוויון (ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2006), עמ' 27-43.
- חסון, ש', 'דרושה מדיניות של המשכיות ושינוי', קרקע, 64 (2008), עמ' 81-88.
- חסון, ש', 'הקדמה', ש' חסון (עורך מדעי), עיצוב המרחב בישראל – המפה היישובית והקרקעית (ירושלים: כתר וקק"ל, 2012), עמ' 9-38.
- חסון, ש', 'הדילמה המרחבית של ישראל ומנגנוני התמודדות עמה', ש' חסון (עורך מדעי), עיצוב המרחב בישראל – המפה היישובית והקרקעית (ירושלים: כתר וקק"ל, 2012), עמ' 39-70.
- כץ, נ' וקיפניס, ב', 'המערכת המסילתית: מנוף להעצמת ליבת שדה התעסוקה של ישראל הנשען על תל אביב-יפו ועל פריפריה', ב' קיפניס (עורך), תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם, מאה השנים הראשונות (חיפה: פרדס, 2009), עמ' 297-314.
- להב, א', 'מהגרים בתוכנו: האם תל אביב ניצחה את המרכז?', Ynet, 18 באפריל 2014.

- מירובסקי, א', 'התשואות למשקיעים (בדיוור) ממשיכות לרדת: באר שבע וחיפה מאבדות גובה', **דה מרקר Week**, 16 במאי 2014
- מנספלד, מ' וקהת, ח', 'מוקדים עירוניים רב תכליתיים איכותיים: הדוגמה של 'תל אביב 2000', ב' קיפניס (עורך), **תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם**, מאה השנים הראשונות (חיפה: פרדס, 2009), עמ' 483-486.
- סדן, ע' ולובנטל, ר', **תל אביב-יפו, אסטרטגיה לפיתוח – ההיבט המשקי (תל אביב: סדן-לובנטל, 2002)**.
- סופר, א' וביסטרווב, י', **מדינת תל אביב: איום על ישראל (חיפה: אוניברסיטת חיפה, קתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה, 2006)**.
- סמוחה, ס', 'המשטר של מדינת ישראל: דמוקרטיה אזרחית – אי דמוקרטיה או דמוקרטיה אתנית', **סוציולוגיה ישראלית**, כ 6 (2012), עמ' 565-630.
- פלפלקיסר, ר', 'התורמה של פארקים תעשייתיים לתדמית ומיתוג של יישובים בגודל קטן ובינוני באזורים פריפריאליים', מחקר לתואר שלישי בגיאוגרפיה (באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2014).
- קיפניס, ב', 'מערכת קשרי גומלין בין עיר חדשה ואזורה כבסיס להתפתחות עירונית בהדגמה: קריית שמונה', מחקר לתואר שלישי בגיאוגרפיה (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1975).
- קיפניס, ב', 'אידיאולוגיות גיאופוליטיות ואסטרטגיות רגיונליות בישראל', **אופקים בגיאוגרפיה**, 23-24 (1988), עמ' 35-54.
- קיפניס, ב', **חיפה רבתי עם מבט לגליל: קווי יסוד למדיניות פיתוח משולב (חיפה: המכון לחקר חיפה והגליל, 1989)**.
- קיפניס, ב', 'תופעת 'עיר עולם': האם תל אביב נמנית על מועדון ערי עולם', **סוגיות חברתיות בישראל**, 4 (2007), עמ' 134-160.
- קיפניס, ב', 'תל אביב רבתי כ'עיר עולם': מוקד ברשת ערים גלובלית ו'ראש ענק' במרחב הישראלי', ב' קיפניס (עורך), **תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם**, מאה השנים הראשונות (חיפה: פרדס, 2009א), עמ' 227-260.
- קיפניס, ב', 'חיפה רבתי – מעיר קצה בליבה הלאומית לעוגן לפיתוח הגליל ושער צפוני למשק הגלובאלי', **אופקים בגיאוגרפיה**, 73-74 (2009א), עמ' 11-41.
- קיפניס, ב', 'היוממות ברכבת לתל אביב – מרחב ההזנה של הגלעין הקשיח של ליבת שדה התעסוקה של ישראל: האם ניתן לשנות את המציאות של 'מדינה עם ראש ענק ללא גוף'?', **סוגיות חברתיות**, 16 (2013א), עמ' 63-96.
- קיפניס, ב', 'תכנון לאומי למחצית המאה ה-21 במציאות האזורית והגלובאלית: התכניות, הביצוע, הדילמות ופתרון אפשרי', **התכנון**, 10 (2) (2013ב), עמ' 30-58.
- קיפניס, ב', 'עיר וגלובלוציה', י' לוי וא' שריג (עורכים), **השלטון המקומי – בין המדינה, הקהילה וכלכלת השוק (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2014)**, עמ' 713-792.
- קליין, י' וקרק, ר', 'הריסת בניין גימנסיה הרצליה ובניית מגדל שלום מאיר כראשית ה'אמריקניזציה' של תל אביב', ב' קיפניס (עורך), **תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם**, מאה השנים הראשונות (חיפה: פרדס, 2009), עמ' 103-128.
- קרק, ר', **יפו – צמיחתה של עיר 1799-1917 (ירושלים: יד בן צבי, 1984)**.
- שביט, א', 'מירון נבכנישתי: לא יהיו פה שתי מדינות', **הארץ**, 4 באוקטובר 2012.
- שחורי, נ', 'האם הגיע "עידן הנגב"? – התוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב', **תכנון**, 2 (1) (2005), עמ' 33-38.
- שחר, א', 'מע"ר תל אביב-יפו', **מחקרים**, 6 (1968), עמ' 137-160.
- שחר, א', 'חלופות כלכליות לישראל במאה ה-21', א' מזור ות' טרופ (עורכים), **חלופות לישראל במאה ה-21 (חיפה: הטכניון, צוות ישראל 2020, 1994)**.
- שטרסלר, נ', 'נסתדר בלעדיו', **הארץ**, 21 במרס 2007.

- שנל, י', 'האסטרטגיה של ההתיישבות בשטחים', ש' חסון (עורך מדעי), עיצוב המרחב בישראל – המפה היישובית והקרקעית (ירושלים: כתר וקק"ל, 2012), עמ' 195-210.
- Beaverstock, J. V., Smith, R. G. & Taylor, P. J., 'A roster of world cities', *GaWC Bulletin*, 5 (1999); *Cities*, 16(6), pp. 445-458.
- Beaverstock, J. V., Smith, R. G., & Taylor, P. J., 'World city network: A new met geography', *Annals of the American Association of Geographers*, 90(1) (2000), pp. 123-139.
- Beaverstock, J. V., Hubbard, P. J. & Short, J. R., 'Getting away with it? The changing geographies of the global super rich', *GaWC Bulletin*, 93 (2002); *Geoforum* 35(4) (2004), pp. 401-407.
- Bontje, M., 'Dealing with deconcentration: Population deconcentration and planning response in polynucleated urban regions in North-West Europe', *Urban Studies*, 38, 4 (2001), pp. 769-785.
- Bontje, M., 'A planner's paradise lost? Past, present and future of Dutch national urbanization policy', *European Urban and Regional Studies*, 10 (2003), pp. 135-151.
- Burg, A. van der & Dieleman, F. M., 'Dutch urbanization policies: From 'compact city' to 'urban network'', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95, 1 (2004), pp. 108-116.
- Derudder, B., Dervriendt, L. & Witlox, F., 'Flying where you don't want to go: An empirical analysis of hubs in the global airline network', *GaWC Bulletin*, 187; *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98 (3) (2007), pp. 224-324.
- Di Serio, L., 'The world's most important cities', www.diserio.com (2008).
- Dicken, P., *Global Shift* (Los Angeles: Sage, 2011), 6th Edition.
- Dieleman, F. M., Dijst, M., Dijst, M. J. & Spit, T., 'Planning the compact city: The Randstad Holland Experience', *European Planning Studies*, 7, 5 (1999), pp. 605-621.
- Ducruet, C., 'Mapping global urban interactions: Maritime flows and port hierarchies since late nineteenth century', *GaWC Bulletin*, 429 (2013).
- Finnie, G., 'Wired cities'. *Communications Week International*, 18 May 1998, pp. 19-22.
- Friedmann, J. & Wolff, G., 'World cities formation: An agenda for research and action', *International Journal of Urban and Regional Research*, 3 (1982), pp. 309-344.
- Friedmann, J., 'The world city hypothesis', *Development and Change*, 1, (1) (1986), pp. 69-84.
- Friedmann, J., 'Where we stand: A decade of world city research', P. L. Knox & P. J. Taylor (eds.), *World cities in a world system* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 21-47.
- Gappert, G., 'Global thinking and urban planning', R. V. Knight & G. Gappert (eds.), *Cities in global society* (Newbury Park: Sage, 1989), pp. 305-325.
- GaWC, 'Global buzz offers new perspective on world economy', PR 09/129 (2009).
- Geddes, P., *Cities in evolution* (London: Benn, 1915).
- Graham, S., 'Global grids of glass: On global cities, telecommunications and planetary urban networks', *Urban Studies*, 36 (5-6) (1999), pp. 929-949.
- Hajer, M. & Zonneveld, W., 'spatial planning in a network society – rethinking the principles of planning in the Netherlands', *European Planning Studies*, 8 (2000), pp. 337-355.
- Hall, P., *The world cities* (New York: McGraw Hill, 1966; 1977; 1984).
- Hall, P. & Pain, K., *The polycentric metropolis: Learning from mega-city regions in Europe* (London: Earth scan, 2006).

- Helbert, L. & Rutherford, J., 'Flow-place: reflection on cities, communication and urban production processes', *GaWC Bulletin*, 352 (2010).
- Kellerman, A., *Society and settlement: Jewish land of Israel in the twentieth century* (Albany: State University of New York Press, 1993).
- Kipnis, B. A., *Plant scale and manufacturing policies for peripheral regions: An intercultural analysis of Israel, Brazil and Belgium* (Aldershot: Avebury, 1989).
- Kipnis, B. A., 'Rethinking attributes of a 'global' city: The case of the United States', *Geographical Research Forum*, 16 (1996), pp. 13-31.
- Kipnis, B. A., 'Location and relocation of class A office users: Case study in the metropolitan CBD of Tel Aviv, Israel', *Geographical Research Forum*, 18 (1998), pp. 64-82.
- Kipnis, B. A., 'Tel Aviv, Israel – a world city in evolution: Urban development at a dead-end of global economy', *GaWC Bulletin*, 57 (2001); M. Pak (ed.), *Cities of Tomorrow* (Ljubljana: The University of Ljubljana, 2004), pp. 183-194.
- Kipnis, B. A., 'The spatial agglomeration of a knowledge-based economy and the elite: Tel Aviv on the verge of being a full-scale world city', *GaWC Bulletin*, 163 (2005).
- Kipnis, B. A., 'The geography of Israel's wealthy, influential and professionals: Its impact on Tel Aviv's world city status and on the dwindling national space', *GaWC Bulletin*, 168 (2006a).
- Kipnis, B. A., 'World city, psychological rewards and the creative agencies', *GaWC Bulletin*, 207 (2006b).
- Kipnis, B. A., 'Toward extended network of anchors to the global economy: The case of Israel', *The Global Studies Journal*, 3 (2) (2010), pp. 1-16.
- Mould, O., 'Tel Aviv global city? Report on the creative provisioning of Israel biggest city' (2011). <https://www.tel-aviv.gov.il/TheCity/Documents/Tel%20Aviv%20Global%20City.pdf>
- Mould, O., 'Mediating the city: The role of planned media cities in the creative of geographies of creative industry activity', *GaWC Bulletin*, 392 (2014); Conventz, S., Derudder, B., Thierstein, A. & Witlox, F. (eds.), *Hub cities in the knowledge economy: seaports, airports, brainports* (Farnham: Ashgate, 2014), pp. 163-180.
- Pahl, R. E., *Whose City* (London: Langmass, 1970).
- Rutherford, J., Gillespie, A. & Richardson, R., 'Technological connectivities of European cities? The potentials and pitfalls of the use of telecommunication data measurements of world city network formation', *GaWC Bulletin*, 181 (2005).
- Sassen, S., *The global city: New York, London, Tokyo* (Princeton: Princeton University Press, 1991).
- Sassen, S., 'Cities today: New frontier for major development', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2009, pp. 623-653.
- Shachar, A., 'National planning at a crossroads: the evolution of a new planning doctrine for Israel', Y. Gradus & G. Lipshitz (eds.), *the mosaic of Israeli geography* (Beer Sheva: Ben Gurion University of the Negev Press, 1996), pp. 3-12.
- Short, J. R., Breitbach, C., Buckman, S. & Essex, J., 'From world cities to gateway cities, extending the boundaries of globalization theory', *City*, 4 (3) (2000), pp. 317-340.
- Sklair, L., *Sociology of the global system: Social change in global perspective* (Baltimore: the Johns Hopkins University Press, 1991).

- Sklair, L., 'The transnational capitalist class and the discourse of globalization', 2000. www.theglobalist.ac.uk
- Sklair, L., 'The transnational capitalist class and contemporary architecture in globalizing cities', *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(3) (2005), pp. 485-500.
- Smith, R. G., 'World cities – actor networks', *Progress in Human Geography*, 27(1) (2003a), pp. 25-44; *GaWC Bulletin*, 71.
- Smith, R. G., 'World city topologies', *Progress in Human Geography*, 27(5) (2003b), pp. 561-582.
- Smooha, S., 'Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided society', *Nations and Nationalization*, 8 (4) (2012), pp. 423-431.
- Stanley, B., 'Going global and wannabe world cities: (Re)conceptualizing regionalism in the Middle East', W. A. Dunaway (ed.), *Emerging Issues of the 21st Century World System*, 1 (West Port: Praeger, 2003), pp. 151-170; *GaWC Bulletin*, 44 (2001).
- Taylor, P. J., Cabalano, G. & Gane, N., 'A geography of global change: Cities and services 2000-2001', *GaWC Bulletin*, 77 (2002); *Urban Geography*, 24(5) (2003), pp. 431-441.
- Taylor, P. J. & Walker, D. R. F., 'Urban hinter worlds revised', *Geography*, 89(2) (2004), pp. 145-151; *GaWC Bulletin*, 89.
- Taylor, P. J., Hoyler, M., Pain, K. & Vinciguerra, S., 'Extensive and intensive globalizations: Explicating the low connectivity puzzle of US cities using a city-dyad analysis', *GaWC Bulletin*, 369 (2010); *Journal of Urban Affairs*, doi:10/juaf/12077.
- Taylor, P. J., Ni, P., Derudder, B., Hoyler, J., Huang, J., Lu, F., Pain, K., Witlox, F., Yang, X., Bassens, D. & Dhen, W., 'Measuring the world city network: New results and development', *GaWC Bulletin*, 300 (2010).
- Taylor, P. J., Derudder, B., Hoyler, J., Ni, P., & Witlox, F., 'City-dyad analysis of China's integration into the world city network', *GaWC Bulletin*, 407; *Urban Studies*, 52 (5) (2014), pp. 868-882.
- vanPoll, B., 'Alpha, beta, and gamma cities' (2010; 2013), <http://www.spottedbylocals.com/blog/alpha-beta-and-gamma-cities/>
- Verbestal, A. & Sela, S., 'World maritime cities: From which cities do container companies make decision?', *Transport Policy*, 16 (5) (2009), pp. 240-250.